

Een geheime organisatie in beeld

**De Nederlandse *stay-behind*-organisatie,
geheim, onafhankelijk en zelfstandig?**

Scriptie Herman Schoemaker

Studentnummer 0440604

7 juni 2013

Begeleider: professor dr. B. G. J. de Graaff

Inhoudsopgave

Verantwoording	3
Inleiding	5
Hoofdstuk 1	11
Achtergrond en motivatie bij de initiatiefnemers van de Nederlandse <i>stay-behind</i> -organisatie.	
Hoofdstuk 2	19
Organisatie en omvang van geheime activiteiten.	
Hoofdstuk 3	34
Hoe onafhankelijk was de Nederlandse stay-behind-organisatie? Werd de organisatie door de NAVO aangestuurd?	
Hoofdstuk 4	48
Controle op de Nederlandse stay-behind-organisatie.	
Hoofdstuk 5	52
Hoe geheim was de Nederlandse stay-behind-organisatie? Blijft de noodzaak tot geheimhouding 20 jaar na het beëindigen van de organisatie?	
Conclusie	60
Literatuurlijst / Bronnen	62

Titelpagina: afbeelding logo stay-behind. *Wij geven de moed nooit op.*

Verantwoording

In Nederland heeft na de Tweede Wereldoorlog een organisatie bestaan, die tot doel had om in Nederland tijdens een bezetting door een vreemde natie militair, maar vooral moreel, georganiseerd verzet mogelijk te maken. De deelnemers aan die organisatie waren opgeleid en van materiaal voorzien. De staf van de organisatie zou tijdig uitwijken naar het buitenland en van daaruit de achter blijvende *stay-behind* agenten aansturen. In de Koude Oorlog heeft de organisatie ruim 40 jaar gefunctioneerd. Na de val van de muur viel de militaire dreiging uit het Oosten weg. In 1992 is de Nederlandse *stay-behind*-organisatie opgeheven. Gelukkig bleek alle inspanning achteraf niet op operationele effectiviteit te worden getest. Over het nut van de Nederlandse organisatie kan achteraf natuurlijk verschillend worden gedacht.

Voor de deelnemers aan de organisatie was geheimhouding vanzelfsprekend en letterlijk van levensbelang. Ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog hadden de kwetsbaarheid van amateuristisch en gebrekkig verzet aangetoond. Tot ver in de jaren tachtig had vrijwel niemand van de geheime organisatie gehoord. Agenten en staf hadden geen aandrang om na de beëindiging de geheime status te doorbreken. Velen namen hun kennis mee in het graf.

Na de val van de Berlijnse muur zijn er artikelen in tijdschriften en kranten over een Nederlandse geheime organisatie verschenen die een groter publiek bereikten. Ook enkele boeken schonken aandacht aan een geheime organisatie welke onder de inlichtingendienst resulteerde.¹ Vooral de krantenartikelen en ook een televisiereportage² gaven een vertekend beeld van de Nederlandse *stay-behind*. Er werd een link gelegd naar buitenlandse illegale groeperingen, ondermeer de Italiaanse *Gladio* organisatie, die in deze scriptie belicht zal worden. Ook criminelen zoals John Mieremet en Sam Klepper werden in verband met de organisatie gebracht.

De schrijver van deze scriptie heeft ruim 25 jaar deel uitgemaakt van de Nederlandse *stay-behind*-organisatie. Hij zal trachten een genuanceerder beeld te schetsen.

¹ Bob de Graaff en Cees Wiebes, *Villa Maarheeze: de geschiedenis van de inlichtingendienst buitenland*. (Den Haag 1998).

Bob de Graaff en Cees Wiebes, *Gladio der vrije jongens: een particuliere geheime dienst in Koude Oorlogstijd* (Den Haag 1992).

² KRO reportage, *Reporter* 9 september 2007 op Nederland 2.
2009 op internet www.reporter.kro.nl/Gladio.

Informatie over de Nederlandse *stay-behind*-organisatie is voor een deel verkregen uit eigen waarneming van de schrijver als instructeur en stafmedewerker aan het netwerk. Veel stukken zijn door de KRO-journalisten Jos Slat en Bart Nijpels voor hun televisiereportage *Reporter* bijeengebracht. Waar mogelijk, is geput uit bestaande literatuur en toegankelijke archieven.

Inleiding

Samenwerking tussen de geallieerden had in de Tweede Wereldoorlog mede geleid tot het verslaan van de Duitsers. De tegenstellingen tussen Rusland en de westerse landen waren gedurende de strijd ondergeschikt aan het gemeenschappelijk belang. Na de bevrijding van Europa in 1945 trad er een korte pauze op in het conflict tussen Oost en West.

Al spoedig kwam er een einde aan de schijnbare ontspanning tussen de Sovjet-Unie en het Westen. Een herhaling van een bezetting van Nederland, nu door de Russen en de nieuw gevormde Oostbloklanden, leek tot de mogelijkheden te behoren. Natuurlijk was niet iedere Nederlander van de kwade bedoelingen van de Sovjet-Unie overtuigd, net zoals in 1939 zich niet iedereen van de kwade bedoelingen van Hitler-Duitsland bewust was. Hoe reëel de Russische dreiging was, zal wel altijd een twistpunt blijven.

De Nederlandse defensie in Europa stelde na de Tweede Wereldoorlog niet veel voor. Na de capitulatie van Japan werd de militaire capaciteit van Nederland vrijwel helemaal in Indonesië ingezet. De toestand in Nederlands-Indië werd van veel grotere betekenis geacht dan de dreiging van de Sovjet-Unie. Deze dreiging werd in ieder geval niet zo ernstig genomen, dat vrijwel het gehele leger naar Nederlands-Indië kon worden gezonden.³

Later kwam de Nederlandse regering tot de conclusie dat de dreiging uit het Oosten serieus genomen moest worden. Op 4 april 1949 werd de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) opgericht. Deze militaire alliantie tussen de aangesloten westerse landen, waaronder Nederland, moest aan de dreiging uit het Oosten het hoofd bieden. De Nederlandse defensie was gericht op verdediging tegen Warschaupactlanden, een belangrijk deel van het leger werd in West-Duitsland gelegerd. Een mogelijke Russische bezetting moest worden voorkomen.

Vastgesteld kan worden dat de militaire conventionele krachtsverhoudingen in West-Europa tussen Oost en West in 1950 duidelijk niet in evenwicht waren. De Britse militaire staf stelde in 1950 vast dat de NAVO-strijdkrachten, inclusief een Brits militaire bijdrage van twee infanteriedivisies, absoluut niet opgewassen waren tegen de in Oost-Europa gelegerde 25 divisies van het Sovjetleger. Waarschijnlijk omvatte het Sovjetleger nog 175 divisies binnen de Sovjetgrenzen.⁴ Het dagblad *Trouw* publiceerde in augustus 2006 een artikel waarin een aanvalsplan van het Warschaupact op West-Europa werd beschreven.

³ Duco Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland* (Utrecht 2006) 153.

⁴ William L. Hitchcock, *France Restored: Cold War Diplomacy and the Quest for Leadership in Europe* (Londen 1998) 119-120.

Poolse troepen zouden het “Zeefront” dat liep van Denemarken tot en met België (dus inclusief Nederland) met behulp van nauwkeurig geplande atoombombardementen moeten innemen. Deze zeer gedetailleerde plannen stammen uit de jaren zestig en ze zijn bijgewerkt tot het jaar van de val van de muur. Alleen het Poolse aandeel in de operatie is door de Polen na de val van de muur onthuld. De Russen hebben na het opheffen van het Warschaupact besloten dat allerlei aanvalsplannen geheim moesten blijven. ‘De Russen waren kwaad. Er is bij het opheffen van het Warschaupact in 1991 duidelijk afgesproken dat de documenten geheim zouden blijven’, aldus de Poolse historicus Andrzej Packowski die bij het Instituut voor Nationale Herinnering de archieven van het Warschaupact onderzocht.⁵

Al in 1946 speelden enkele Nederlanders met de gedachte om lessen uit de bezetting van Nederland ter harte te nemen. In overleg met minister-president Schermerhorn werden er plannen gemaakt om in het geheim een organisatie tot stand te brengen, die ingeval van een eventuele bezetting de ruggengraat zou kunnen vormen van burgerlijk verzet in Nederland.⁶ De bittere ervaringen die tijdens de voorafgaande bezetting waren opgedaan hadden indruk gemaakt. Er was direct na de overrompeling van het naïeve Nederland door de Duitsers nauwelijks georganiseerd verzet. In het begin was er enig amateuristisch verzet dat door de Duitsers snel werd opgerold. In een latere fase was er sprake van georganiseerd verzet maar door gebrek aan kennis, materiaal, slechte communicatie en verraad zijn veel verzetsstrijders gesneuveld. Ervaring met verzet was er in het al eeuwen neutrale Nederland niet, een mogelijke bezetting was niet voorzien. Een berucht voorval is de spionagetragedie die als *Englandspiel*⁷ bekend staat. In deze scriptie wordt deze affaire nog nader belicht.

Afbeelding: boek Englandspiel auteur Jelte Rep

⁵ Dagblad *Trouw*, ‘Atoomaanval op Nederland’ 29 augustus 2006.

⁶ Dick Engelen, *De Nederlandse stay-behind-organisatie in de Koude Oorlog 1945-1992*. (Rijksarchiefdienst 2005) PIVOT rapport 166. blz.25.

⁷ Jelte Rep, *Englandspiel: spionagetragedie in bezet Nederland 1942-1944* (Bussum 1978).

In 1946 werd onder leiding van mr. L. Einthoven, een vertrouwensman van prins Bernhard en hoofd van de voorloper van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), begonnen met het opzetten van de Nederlandse *stay-behind*-organisatie.⁸ Een uiterst geheime organisatie. Tijdens een mogelijke bezetting van Nederland door de Sovjetbloklanden zouden goed opgeleide agenten achterblijven in bezet gebied. Deze agenten waren voorzien van moderne radioapparatuur en voldoende materialen voor ondergronds verzet. Via contact met de naar het buitenland uitgeweken staf zou leiding worden gegeven aan burgerlijk verzet en psychologische oorlogsvoering. De Tweede Wereldoorlog had geleerd dat grootscheepse militaire sabotage, talloze verzetsdaden en aanslagen in het dichtbevolkte Nederland niet erg effectief waren. Het uiteindelijk effect op het verloop van de bezetting was niet groot. De illegale pers was wel betrekkelijk succesvol geweest, tegen een zeer hoge prijs aan mensenlevens. Informatie van en voor de uitgeweken regering en geestelijk verzet waren van cruciaal belang.

Aan opleiding en materiaalvoorziening ten behoeve van de *stay-behind*-organisatie werd veel aandacht besteed. De aard van de organisatie bracht natuurlijk absolute geheimhouding mee. Het bestaan van de organisatie en de identiteit van de medewerkers bleef in de anonimiteit. Ruim dertig jaar opereerde de organisatie buiten het zicht van pers en publiciteit. Ook bij officiële instanties werd niet over het bestaan gerept. Een organisatie met meer dan honderd medewerkers⁹ heeft kans gezien om gedurende tientallen jaren de opleiding en rekrutering van agenten, het vervoer van materialen, een operationele staf en de gehele financiering voor het publiek en de overheid (met uitzondering van een enkeling) volledig geheim te houden. Pas na 1980 en vooral na 1990 kwam de dienst in beeld.

In 1990 moest de organisatie onvrijwillig uit de anonimiteit treden. Op 3 augustus kwam de Italiaanse *stay-behind*-organisatie GLADIO in beeld. De Italiaanse premier Giulio Andreotti gaf het bestaan van zo'n netwerk toe. De internationale media stortten zich er op. Op 13 november 1990 bevestigde premier Ruud Lubbers het bestaan van een Nederlandse geheime *stay-behind*-organisatie.¹⁰ Na de opheffing van de organisatie in 1992 kwamen er bij een breder publiek vragen over de organisatie. Er ontstond kritiek op de geheime ongecontroleerde ondergrondse *stay-behind*-organisatie.

⁸ Dick Engelen, 'Lessons learned' *Militaire Spectator* 174 (oktober 2005), 415-416.

⁹ Dick Engelen, *De Nederlandse stay-behind-organisatie in de Koude Oorlog 1945-1992*. (Rijksarchiefdienst 2005) PIVOT rapport 166.

¹⁰ Brief van 13 november 1990 aan de voorzitter van de Tweede Kamer. Tweede Kamer, vergaderjaar 1990-1991, 21895 nr. 1.

In deze scriptie wordt aandacht besteed aan de verdachtmaking dat ervan uit de Nederlandse *stay-behind*-organisatie werd deelgenomen aan criminele organisaties en illegale groeperingen zoals dat in enkele Europese landen aantoonbaar het geval was.

Over de organisatie is weinig primaire documentatie beschikbaar. Archieven zijn grotendeels vernietigd of nog steeds niet toegankelijk. Levende deelnemers aan de organisatie beroepen zich nog steeds regelmatig op geheimhouding.

Ruim na het beëindigen van de Koude Oorlog heeft ex-BVD medewerker D. Engelen in opdracht van minister-president Kok en defensie-minister Voorhoeve in 2005 een PIVOT-rapport uitgebracht waarin de activiteiten van de Nederlandse *stay-behind*-organisatie I&O (Inlichtingen en Operaties) worden beschreven.¹¹ De technische organisatie en de structuur van de Nederlandse *stay-behind* wordt in het PIVOT-rapport van Engelen behoorlijk gedetailleerd beschreven. In deze scriptie staan de volgende vragen centraal:

Was de *stay-behind*-organisatie I&O een adequaat overheidsorgaan tijdens de Koude Oorlog? Geheimhouding was van levensbelang voor de achterblijvende agenten, controle van een geheime organisatie staat op gespannen voet met geheimhouding. Heeft de Nederlandse *stay-behind* naar behoren gefunctioneerd?

In deze scriptie wordt dus het adequaat en geheim functioneren van de organisatie onder de loep genomen. Een geheime organisatie is moeilijk te controleren. Vragen met betrekking tot die controle en een mogelijke controle van de organisatie door de NAVO worden behandeld. Onderzoek is gedaan in de archieven van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Veel archieven die van belang zijn blijken niet toegankelijk of ze zijn nog niet verjaard (ook niet na dertig jaar). Enkele deelnemers aan de *stay-behind*-organisatie hebben meegewerkt aan een interview. Onderzoek in krantenarchieven en op internet (Google) leverde een aardig beeld op van de publieke kennis over de organisatie, of juist het gebrek aan kennis.

Veel archieven in het Nationaal Archief in Den Haag met betrekking tot de Nederlandse *stay-behind* zijn nog steeds niet toegankelijk. Het dossier van Algemene Zaken van het kabinet van de minister-president archiefnr. 2.03.01 levert onder verschillende inventarisnummers wel enige informatie. De meeste archieven van de Nederlandse organisatie zijn door een medewerker van het ministerie van Algemene zaken vernietigd voordat ze in het Nationaal Archief zouden worden opgenomen.

¹¹ Engelen, *De Nederlandse stay-behind-organisatie in de Koude Oorlog*.

In hoofdstuk 1 wordt ingegaan op de achtergrond en het tot stand komen van de organisatie. Vooral de bescherming tegen verraad en infiltratie was van groot belang. Wantrouwen tegen buitenlandse bemoeienis was groot onder voormalige verzetsstrijders die de ervaringen met het *Englandspiel* nog vers in het geheugen hadden. De ontmaskering tussen 1951 en 1963 van geïnfiltreerde Russische spionnen in de Britse geheime dienst droeg bepaald niet bij aan vertrouwen en de wil tot samenwerking met buitenlandse diensten. In dit hoofdstuk zal aandacht worden besteed aan het voortborduren op ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog. Generaals bereiden zich altijd voor op de vorige oorlog, is immers een bekende wijsheid van militaire historici.¹²

In hoofdstuk 2 wordt de omvang van de *stay-behind* activiteiten in de periode 1945-1992 aan de hand van het PIVOT-rapport van Dick Engelen en uit eigen ervaring van de schrijver van deze scriptie als agent, later instructeur, behandeld. Opleiding van instructeurs gebeurde regelmatig in het buitenland, ondermeer door Amerikanen, Duitsers en Britten. Gedurende vele jaren waren op de een of andere manier honderden mensen bij de geheime organisatie betrokken. Een geheim dat meerdere mensen kennen blijft in het algemeen niet lang een geheim. Vooral de omvang van alle geheime activiteiten en de betrokkenheid van velen zullen worden belicht. Het mag verbazing wekken dat pas na 1980 de Nederlandse organisatie in de publiciteit kwam en openbaar werd.

In hoofdstuk 3 worden de mogelijke contacten met andere organisaties in het buitenland onderzocht. Werd de Nederlandse *stay-behind* door de NAVO aangestuurd? West-Europese landen voerden tijdens de Koude Oorlog een van de NAVO onafhankelijker koers dan lange tijd werd aangenomen. Met name Frankrijk wilde geen volgeling van de VS zijn.¹³ Ook Nederland heeft lange tijd zoveel mogelijk onafhankelijkheid nagestreefd. Pas later, na het vervangen van leidinggevendenden die niet persoonlijk waren betrokken bij de Tweede Wereldoorlog, is er mogelijk nauwer contact met NAVO-partners geweest. Met name de rol van het Clandestine Planning Committee (CPC), een aan de NAVO gelieerde organisatie die clandestiene netwerken in West-Europa ondersteunde, zal worden onderzocht.

¹² H.J.A.Hofland, 'Duurste miskoop', Weekblad *De Groene Amsterdammer* 22-04-2009 nr. 17.

¹³ W.I.Hitchcock, *France Restored, Cold War Diplomacy and the Quest for Leadership in Europe, 1944-1955*. (Londen 1998).

In hoofdstuk 4 wordt gekeken naar de controle van de overheid (het parlement) op het functioneren van de organisatie. Onvoldoende democratische controle leidde in Italië tot misstanden, de *Gladio*-affaire. Was dat ook in Nederland mogelijk?

Efficiënte controle en transparantie doen natuurlijk afbreuk aan geheimhouding.

De Nederlandse *stay-behind* werkte met onafhankelijk van elkaar opererende agenten, *single agents*, dwarsverbanden werden vermeden. Veel leden van de staf hadden wel contact met elkaar. Veelal werd onder schuilnamen geopereerd maar dwarsverbanden en politieke beïnvloeding waren in principe mogelijk. Onafhankelijkheid en zelfstandigheid maakten controle van buiten niet gemakkelijk.

In hoofdstuk 5 wordt de beeldvorming met betrekking tot de inmiddels niet meer geheel geheime organisatie behandeld. Gebrekkige informatie leidt tot speculaties en fantasieverhalen. Onder de zoektermen Gladio en I&O geeft internet veel informatie en speculaties. Blijft de noodzaak tot geheimhouding 20 jaar na het beëindigen van de organisatie? Bestaat er nog steeds een basisraamwerk en is er een financieel reservefonds?

Ten slotte volgt een conclusie.

Hoofdstuk 1

Achtergrond en motivatie bij de initiatiefnemers van de Nederlandse *stay-behind* organisatie.

Na de bevrijding van Nederland werd door veel overlevende verzetsmensen en Engelandvaarders de balans van het Nederlandse verzet opgemaakt. Omvangrijke militaire sabotage was in het kleine dichtbevolkte Nederland nauwelijks mogelijk geweest. Militaire sabotage bleek niet van invloed op het verloop van de oorlog. Moordaanslagen op Duitsers en “foute” Nederlanders werden door de Duitsers met brute represailles beantwoord. Het drama van Putten op de Veluwe, waar vrijwel de hele mannelijke bevolking in oktober 1944 na een aanslag op een Duitser werd gedeporteerd, om later in Duitsland te worden vermoord, maakte geweldige indruk op de bevolking tijdens de oorlog. Na de bevrijding kwam een discussie op gang over het nut van die aanslag.¹⁴

Een buitengewoon trieste spionagetragedie kwam na de oorlog eveneens in de publiciteit. Dappere Nederlanders, vaak Engelandvaarders,¹⁵ werden na een opleiding in Engeland in de periode 1942-1944 's nachts boven bezet Nederland per parachute gedropt. De agenten zouden via hun zend- en ontvangstapparatuur in verbinding staan met de basis in Engeland. Al in 1942 viel een van de eerste agenten met zijn zender in Duitse handen. De ervaren Duitsers stelden zich met behulp van de in beslag genomen zender in verbinding met de Engelse thuisbasis. De gearresteerde agent zag kans om indirect aan zijn basis door te geven dat er iets fout was. Deze waarschuwingssignalen werden in Engeland genegeerd. Nieuwe agenten werden gedropt. Gedurende ruim twee jaar stonden de Duitsers via de in hun handen vallende Nederlandse agenten en hun zenders, rechtstreeks in contact met Nederlandse en Britse geheime diensten in Londen. De Duitsers ontvingen per “luchtpost” wat zij bestelden: wapens, inlichtingen en agenten werden gedropt. Jelte Rep beschrijft en documenteert deze tragedie uitvoerig in zijn boek *Englandspiel*. Vierenvijftig geheime agenten, dappere Nederlanders, vonden ten gevolge van het *Englandspiel* de dood. Honderden verzetsmensen werden in Nederland opgepakt en vermoord. Na het beëindigen van het *Englandspiel* in 1944 zijn er weer agenten boven bezet Nederland afgesprongen. Ook nu vielen er slachtoffers. Vastgesteld werd dat zeer veel verzetsstrijders door verraad en amateurisme om het leven waren gekomen. Successtory's zoals het verhaal van *de Soldaat van Oranje* werden overschaduwd door gruwelijke drama's.

¹⁴ Marleen van Westing, *De kinderen van Putten: de razzia en de gevolgen* (Amsterdam 2008).

¹⁵ Uit bezet Nederland naar Engeland ontsnapte Nederlanders.

Ieder probeerde op zijn eigen manier na de bevrijding de draad weer op te pakken. Velen als burger, sommigen ambieerden een militaire carrière, anderen een functie bij de overheid.

Al spoedig manifesteerde de Koude Oorlog zich ook in Nederland. Een nieuwe bezetting was voor sommigen niet ondenkbaar. Bij enkele overlevende agenten uit de oorlog vatte het idee post dat de opgedane ervaring met het opereren in bezet gebied en het onderhouden van clandestiene radioverbindingen niet verloren mocht gaan. Een les was geleerd, dezelfde fouten zouden niet weer mogen worden gemaakt.

Eén van de overlevende verzetsstrijders was Henk Veeneklaas, drager van de Militaire Willems-Orde (MWO4). Hij meldde zich bij prins Bernhard, bij wie hij het opzetten van een *stay-behind*-organisatie bepleitte. De prins verwees hem naar het hoofd van de Nederlandse binnenlandse veiligheidsdienst, L. Eindhoven. Eindhoven was al spoedig overtuigd van het nut van een Nederlandse *stay-behind*-organisatie.

Afbeelding: L. Eindhoven

De organisatie zou, ingeval van een eventuele bezetting, de ruggengraat vormen van burgerlijk verzet in Nederland. Veeneklaas pakte de zaak grondig aan en begon, met instemming van minister-president Schermerhorn, met het opzetten van een gedegen opleiding voor agenten.¹⁶ Na enkele competentieconflicten werd onder leiding van ritmeester J.J.L. baron Van Lynden vorm en inhoud aan de organisatie gegeven.¹⁷ Veeneklaas zocht geheime agenten uit de Tweede Wereldoorlog. Sommige agenten waren na de oorlog voluit in de schijnwerpers gekomen, anderen kozen voor anonimiteit. Erik Hazelhoff Roelfzema is beroemd geworden als *Soldaat van Oranje*.

¹⁶ Engelen, 'Lessons Learned' *Militaire Spectator* 174 (oktober 2005) 415-416.

¹⁷ Engelen, *De Nederlandse stay-behind*, 22.

Peter Tazelaar is veel minder bekend, hij werd als jolige student in smoking en zogenaamd lichtelijk aangeschoten 's nachts uit Engeland afgezet op het Scheveningse strand, zijn rol komt in *Soldaat van Oranje* nauwelijks uit de verf. Piet de Vos¹⁸ en Harry Weelinck¹⁹ waren na de oorlog bewust uit de publiciteit gebleven.

In 1943 had de toen negentienjarige student Piet de Vos besloten Nederland te ontvluchten. Na een lange tocht schreef de Vos in maart 1944,

‘Ik ben er, een afstand van 340 km. Van Amsterdam naar Londen heeft mij precies drie maanden gekost, waarin ik 2120 km. per trein heb afgelegd, 90 km. gelopen, 180 km. per bus of politiewagen, 640 km. per ambassadeauto, 400 km. per schip en ongeveer 2200 km. per vliegtuig. Tezamen 5650 km. Niet de kortste weg.’²⁰

De Vos was in Nederland actief in de groep rond het illegale blad *Trouw*. Hij wilde met zijn barre tocht, inclusief een nachtelijke oversteek van de Pyreneeën, berichten overbrengen uit Nederland. Hij werd in februari 1944 als zogenaamd Brits onderdaan van Noord-Spanje naar het Britse consulaat in Zuid-Spanje gereden, van daar voerde de tocht via Gibraltar naar Engeland. Harry Weelinck had kans gezien om aan te monstere op een coaster. In 1943 is hij gedropt in Zweden. Hij meldde zich als achttienjarig matroos bij de Nederlandse consul in Zweden. Hij wilde deelnemen aan de strijd tegen de Duitsers. Tot zijn teleurstelling werd hij ondergebracht als houthakker in een kamp in de Zweedse bossen. In februari 1944 werd hij met een aantal andere vrijwillige houthakkers naar Göteborg gebracht, waar zij aan de zeevaartschool zes maanden lang een cursus radio-telegrafie en Engels volgden. In oktober 1944 werden zij door de Amerikanen naar Engeland gevlogen.²¹ In Engeland werd Weelinck opgeleid als agent, de werking van apparatuur en codes werden bijgebracht. Met een korte commando-opleiding, inclusief parachutespringen, werd de opleiding afgesloten. Weelinck zou in de winter boven bezet Nederland “blind” worden gedropt. Geen ontvangstcomité zou de parachutist in het donker opwachten. Tot het moment van inzet werd Weelinck ingekwartierd bij een Engelse marine officier. Deze had een jonge assistent, die later berucht zou worden als spion voor de Russen, George Blake.²²

¹⁸ Agnes Dessing, *Tulpen voor Wilhelmina. De geschiedenis van de Englandvaarders*. (2004 Baarn).

‘Pieter de Vos, Ongepubliceerde herinneringen Englandvaart, d.d. oktober 1989.’ Literatuur 433.

¹⁹ Agnes Dessing, *Tulpen voor Wilhelmina. De Geschiedenis van de Englandvaarders*.

‘Harry Weelinck, vluchtelingen in Zweden, ongepubliceerde oorlogsherinneringen (2000)’

‘In Engeland 1944 en 1945.’ Literatuur 433.

²⁰ Agnes Dessing, *Tulpen voor Wilhelmina*, 153.

²¹ Agnes Dessing, *Tulpen voor Wilhelmina*, 162-165.

²² Paul van Beckum, *Oranjarahen. Dertien sluipwegen naar de vrijheid*. (Naarden 1992) 149.

Eind maart werd Weelinck boven de pikdonkere provincie Groningen gedropt. Ex-agenten als de Vos en Weelinck vormden met enkele gelijkgestemden de basis voor de *stay-behind*-organisatie. Publiciteit paste niet bij hun nieuwe activiteiten. Een schat aan kennis en ervaring kwam via hen ter beschikking.

Afbeelding: Erik Hazelhoff Roelfzema (r) en Peter Tazelaar (1945)

Financiering van de organisatie door de overheid verliep onder de dekmantel van de Nederlandse inlichtingendienst. De Inlichtingendienst Buitenland (IDB) viel onder het ministerie van Algemene Zaken, verantwoordelijk was de minister-president. De Britse bondgenoten gaven adviezen over de training. De SOE-generaal²³ Colin Gubbins ontwikkelde al een *stay-behind* concept in de Tweede Wereldoorlog.²⁴ De opgedane ervaringen werden dankbaar gebruikt. Aan het nut van de organisatie werd door de initiatiefnemers uiteraard niet getwijfeld. Wel drukten de ervaringen uit de oorlog sterk op de organisatie van de *stay-behind*. Activiteiten die werden voorbereid waren soms gestoeld op omstandigheden uit de Tweede Wereldoorlog. Een oorlog met de Sovjets en een daaropvolgende bezetting zouden wel eens heel anders kunnen verlopen dan de confrontatie met de nazi's. Mogelijk zouden ook Engeland en Spanje bezet worden. Het organiseren van vluchtroutes door Frankrijk zou zinloos zijn. Droppings vanuit onbezet gebied leken niet erg reëel.

²³ Special Operations Executive (Brits).

²⁴ Colin Gubbins, 'Resistance Movements in the War', *Journal of the Royal United Service Institution*, 93(1948).

Voor de initiatiefnemers stond vast dat uit het *Engelandspiel*-drama lering moest worden getrokken. Uiterst belangrijk was compartimentering, voortdurend werd de vraag gesteld wat men wel en niet moest weten. Persoonlijke gegevens zoals naam en adres werden niet uitgewisseld. Uiteraard was *the need to know* voor een agent te velde anders dan die van een leidinggevende staffunctionaris. Alle deelnemers aan de organisatie werden van de noodzaak tot discretie doordrongen. Rechtstreekse contacten met andere organisaties in binnen- en buitenland werden uit oogpunt van veiligheid zo mogelijk vermeden.

De thuisbasis zou onder operationele omstandigheden in Engeland liggen. Een reservebasis was in Noord-Amerika ingericht. De staf zou bij dreigende omstandigheden tijdig worden geëvacueerd en de thuisbasis bemannen. Via de thuisbasis zou contact met agenten in Nederland worden gehouden.

In geval van operationeel worden moest de staf tijdig worden geëvacueerd. Een aantal stafleden zou zo nodig met vrouw en minderjarige kinderen uitwijken naar het buitenland. Uiteraard moesten daar voorbereidingen voor worden getroffen. Evacuatie zou per schip, vliegtuig of per auto via een vooraf geprepareerde route via Frankrijk naar Zwitserland en Spanje gaan. De voorbereiding was vastgelegd in een EVA procedure welke aan alle EVA-deelnemers werd verstrekt.²⁵ Regelmatig werden door enkele stafleden “oefenvakanties” langs deze ontsnappingsroute en de erbij behorende *safe houses* gehouden. Iedere te evacueren medewerker had een lijstje met noodzakelijke zaken die voorradig moesten zijn zoals een jerrycan met benzine, voedsel, slaapzakken, maandverband, brief voor achterblijvers enz. Een uitgekiende waarschuwingsprocedure behoorde tot het EVA evacuatieplan. EVA deelnemers zouden bij oplopende internationale spanning in principe telefonisch worden gewaarschuwd met een vooraf afgesproken wachttin (GSM-telefoon bestond nog niet). Consignering en voorbereiding werden dan verwacht.

Samenwerking met Britten en Amerikanen en later zelfs met West-Duitsers op het gebied van techniek en logistiek was onontkoombaar. De leiding van de organisatie hield contact met de officiële geheime inlichtingendienst. Via deze dienst werden contacten onderhouden met bevriende diensten van NAVO-partners ten behoeve van aanschaf van apparatuur, materiaal en nieuwe technische en operationele ontwikkelingen op het vakgebied.

²⁵ EVA-procedure met bijlagen omvatte procedures welke bij oplopende internationale spanning door de deelnemers moesten worden doorlopen. Het gehele document is nog in het bezit van de auteur van deze scriptie.

Vooral met de Engelsen bestonden er goede contacten. Voor het inrichten van de operationele basis in het buitenland was uiteraard de medewerking van het betreffende land nodig.

Regelmatig bezochten stafleden de basis in het buitenland.

De basisuitrusting bestaande uit voorschriften, interne syllabi, gecodeerde gegevens van agenten, zendplannen, codes en financiële middelen werd in buitenlandse opslagplaatsen opgeslagen. Jaarlijks werd de inhoud van de bergplaatsen geactualiseerd door het hoofd van de organisatie en een medewerker. Van deze gelegenheid werd gebruikgemaakt om de lokale beheerder, een medewerker van de Nederlandse ambassade, te instrueren.²⁶ Tegen de achtergrond van de ervaringen van de eerste generatie stafmedewerkers is het te begrijpen dat de wil tot samenwerken met derden tot het uiterste werd beperkt. De angst voor verraad en infiltratie was diep geworteld. Van meet af aan werd het standpunt ingenomen dat codemiddelen in eigen handen dienden te blijven, een standpunt dat lijnrecht stond tegenover dat van de Britten en Amerikanen.²⁷

De westerse wereld reageerde geschokt op de ontmaskering tussen 1951 en 1960 van Britse spionnen die binnen de Britse geheime dienst en de contraspionage waren geïnfiltreerd. Vijf studenten, tijdgenoten aan de Universiteit van Cambridge, waren in de dertiger jaren als antifascist door de voorloper van de KGB²⁸ als communistische spionnen gerekruteerd. Allen zagen kans om in de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog een zeer hoge positie binnen de Britse geheime dienst en het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken te bekleden. In de jaren vijftig waren de KGB-spionnen Burgess en Mclean naar de Sovjet-Unie gevlucht. Pas in 1963 werd Kim Philby, volgens velen de meest succesvolle Sovjetspion, publiekelijk ontmaskerd.²⁹ Hij was al eerder ontmaskerd, maar men liet hem “begaan”.

Philby ontkwam naar de Sovjet-Unie waar hij als held werd ontvangen. Veel westerse agenten waren zijn slachtoffer. George Blake werd in 1961 als spion voor de KGB ontmaskerd. Hij was verantwoordelijk voor de dood van honderden agenten.³⁰ Ook deze gebeurtenissen droegen niet bij aan het onbegrensde vertrouwen van de staf van de Nederlandse *stay-behind*-organisatie in internationale samenwerking. Wantrouwen met betrekking tot bemoeienis van buiten met de organisatie was en bleef groot.

²⁶ Nationaal archief, *Geschiedenis van de sectie Algemene Zaken*, Hoofdstuk VII, blz. 112.

²⁷ Engelen, *De Nederlandse stay-behind-organisatie*, 33.

²⁸ KGB de Russische geheime dienst.

²⁹ Engelen, *De Nederlandse stay-behind*, 46.

³⁰ van Beckum, *Oranjestad*, 149.

Speciale aandacht in de opleiding kreeg de *security check*. Het trauma van het *Englandspiel* had de noodzaak van een voortdurende controle op het nog in vrijheid opereren van de agent in bezet gebied opgeleverd. In elk bericht naar de Nederlandse basis in het buitenland gaf de agent op versluierde manier aan dat hij nog in vrijheid was: de *security check*. Bij het ontbreken van deze *check* bevestigde de basis op subtiële wijze dat het begrepen was. De gevangen agent wist dan dat het berichtenverkeer wel doorging, maar dat zijn berichten niet meer serieus werden genomen. Natuurlijk was ook de bezetter van een dergelijke controle op de hoogte. Enerzijds moest voorkomen worden dat een agent door een eenvoudige vergissing of misverstand zou worden afgeschreven. Anderzijds moest een agent onder druk al snel zeker weten dat dit door basis was opgemerkt. Het berichtenverkeer tussen de “basis” en het “veld” moest in Nederlandse handen blijven.

Zoals al eerder opgemerkt bestonden vrijwel de gehele staf en bijna alle instructeurs oorspronkelijk uit mensen met een verzetsverleden. Al deze mensen waren door schade en schande wijs geworden en buitengewoon gefocust op veiligheid en geheimhouding. De achtergrond van de medewerkers verschilde enorm, maar zij hadden allen praktijkervaring met illegaliteit in de Tweede Wereldoorlog. De meesten hadden een behoorlijke maatschappelijke functie waarin de werkzaamheden en bijeenkomsten voor de *stay-behind* een extra waren. De activiteiten voor de geheime organisatie moesten worden ingepast in de routine van het “gewone” dagelijkse werk. Allen doorliepen na de oorlog een normale carrière. Voor de buitenwereld bestond er geen *stay-behind*. In 1956 bestond de staf uit 28 personen, al deze personeelsleden kenden elkaar slechts bij hun alias en niet bij hun werkelijke naam.³¹ Langzamerhand trad vanaf 1970 een aantal stafmedewerkers terug. Voor sommigen was de combinatie met de “normale” carrière niet langer te combineren, anderen vonden dat ze een leeftijd hadden bereikt waarop anderen het stokje moesten overnemen. Nieuwe stafmedewerkers moesten worden gezocht. Rekrutering van nieuwe stafmedewerkers gebeurde door zittende stafmedewerkers. De organisatorische gang van zaken met betrekking tot rekrutering van agenten zal in hoofdstuk twee worden toegelicht.

Aan welke criteria moesten nieuwe stafleden voldoen? Allereerst moesten zij aan betrouwbaarheidscriteria voldoen, zij moesten loyaal zijn aan de Nederlandse democratie en over organisatorische en communicatieve kwaliteiten beschikken. Vaardigheid in sommige speciale vakken zoals verbindingen, omgang met wapens en explosieven kwam van pas.

³¹ Engelen, *De Nederlandse stay-behind*, 40-41.

Het was handig als er een dekmantel was voor hun geheime activiteiten zodat vragen uit de familie en kennissenkring gemakkelijk konden worden beantwoord. Ten slotte speelde ook de leeftijd van kandidaat-stafleden een rol. Ouderen beschikten als regel over ervaring, jongeren waren meestal fysiek in het voordeel en zij bleven langer voor de organisatie beschikbaar. Uit veiligheidsoverwegingen was frequent wisselen van stafmedewerkers geen goede zaak. Kennis van de organisatie diende tot een zo klein mogelijk aantal mensen beperkt te blijven. Een behoorlijk aantal mogelijke dienstjaren was een pré.

Staf- en vlagofficieren van de Nederlandse strijdmacht voldeden vaak gemakkelijk aan alle criteria. Veel officieren gingen vroeg met pensioen. Dienst in het buitenland en tropenjaren maakten dat van een pensioen op betrekkelijk jonge leeftijd kon worden genoten. Financieel waren deze mensen onafhankelijk, voor de “buitenwereld” beschikten zij over een prima dekmantel als adviseur of consultant. Uit het verloop van de militaire carrière kon geschiktheid voor de organisatie worden vastgesteld. Rekrutering van officieren lag voor de hand.

De verandering in de samenstelling van de leiding van de staf voltrok zich geleidelijk, het percentage militairen steeg. Na enige tijd ontstond ongemerkt een soort *old boys* netwerk. De nieuwe generatie was vertrouwd met internationale samenwerking, ondermeer in NAVO-verband. Met achterdocht en wantrouwen ten aanzien van NAVO-partners waren zij niet opgegroeid. Samenwerking met Amerikanen, Britten en Duitsers werd intensiever. De organisatie veranderde, de militaire cultuur van orde en discipline werd merkbaar. Improvisatie en eigen initiatief werden niet altijd op prijs gesteld.³²

De kern van de hele organisatie vormden natuurlijk de agenten die zouden achterblijven. De agenten liepen een wezenlijk risico bij het uitvoeren van hun taken, zij wisten dat. De aandacht voor de vrijwilligers die zich beschikbaar stelden om als dat nodig zou zijn hun nek uit te steken, en die bereid waren om jarenlang (vaak tientallen jaren) geheel onbetaald naast het gewone werk in de vrije tijd een opleiding te volgen, is niet erg royaal geweest. Staf en medewerkers hebben na de opheffing van de organisatie in 1992 in officiële en geheime rapporten aandacht gekregen (PIVOT-rapport). Waardering voor de op non-actief gestelde agenten is echter buitengewoon summier gebleven.

³² Impressie van de auteur van deze scriptie.

Hoofdstuk 2

Organisatie en omvang van geheime activiteiten.

De historicus Dick Engelen, ex-medewerker van de BVD, heeft in 2004 in opdracht van de minister-president, minister van Algemene Zaken en de minister van Defensie een rapport over de Nederlandse *stay-behind* uitgebracht. Aan dit PIVOT-rapport werd al eerder gerefereerd. De opbouw en het doel van de organisatie worden door Engelen uitgebreid beschreven. In 2005 werd het PIVOT-rapport aan de Tweede Kamer aangeboden. Het voert in deze scriptie te ver om de gehele organisatie van de Nederlandse *stay-behind* te beschrijven. Het PIVOT-rapport van Dick Engelen geeft een behoorlijk en compleet beeld. Aan enkele betrokkenen, ondermeer de auteur van dit artikel, werd het rapport ter inzage gegeven met het uitdrukkelijk verzoek tot geheimhouding. Inmiddels is het rapport via Google voor iedereen ter inzage.³³ Het complete rapport geeft in ruim honderd pagina's inzage in de opbouw en omvang van de organisatie, de buitengewone cultuur, de tientallen jaren voortdurende gezagscompetitie en de betrokkenheid van de overheid. Engelen had naar eigen zeggen toegang tot alle beschikbare archieven. Het bewaard gebleven geheim archiefmateriaal berustte bij het ministerie van Defensie en bij het ministerie van Algemene Zaken in het archief van het Kabinet van de minister-president.³⁴ Vrijwel het gehele archief was echter verdwenen.

‘Na de opheffing per ultimo 1992 is het restant van het archief overgedragen aan de Bevelhebber Landstrijdkrachten (BLS), vanwege de nazorg voor de bij de organisatie betrokken personen. Het gaat inderdaad om een restant. Naar aanleiding van een WOB-verzoek van de heren Wiebes en de Graaff d.d.15 juli 1996 bij het ministerie van Algemene Zaken onderzocht men bij Defensie waar het archief gebleven was. Vervolgens bleek het archief door een medewerker van SAZ (Sektie Algemene Zaken) ultimo 1992 eigenmachtig vrijwel geheel te zijn vernietigd’.³⁵

In hoofdstuk 5 wordt hierop teruggekomen. Het is merkwaardig dat Engelen in zijn rapportage niet rept over deze illegale vernietiging. Engelen laadt de verdenking op zich te handelen naar *His Masters Voice*.

³³ Google, *Gladio, de Stay Behind organisatie in Nederland*. 21-9-2012.

³⁴ Engelen, *De Nederlandse stay-behind*, 11.

³⁵ Tweede Kamer vergaderjaar 1997-1998, 13-5-1998 nr. KST29423-5 kenmerk 25809, nr.5, Hoofdstuk 3.4 Sectie Algemene Zaken (SAZ); WOB-verzoek is een verzoek op basis van de Wet Openbaarheid Bestuur.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de personele omvang met betrekking tot staf en agenten en de vele geheime activiteiten tussen 1945 en 1992.

Na een mogelijke bezetting van Nederland zou de *stay-behind*-organisatie op commando van de tijdig naar het buitenland uitgeweken staf in actie komen. De zorgvuldig gerekruteerde en opgeleide veldmedewerkers (agenten) zouden zich individueel met gecodeerde berichten via de zend- en ontvangapparatuur waarover zij zelf beschikten in verbinding stellen met de stafmedewerkers in het buitenland. Nederland was geografisch opgedeeld in districten, in elk district zou een *organiser* met een hem toegewezen *operator* (verbindingsman/radiotelegrafist) werkzaam zijn. Agenten uit verschillende districten en aandachtsgebieden kenden elkaar niet, eventueel noodzakelijke contacten liepen via de thuisbasis. De taken van de *organiser* waren vooraf met hem/haar besproken. Een specialistische opleiding hoorde daarbij. Te denken valt aan verkenning, falsificatie van papieren, sabotage van bevolkingssystemen, het verzamelen van informatie, psychologische oorlogsvoering en het organiseren van illegale pers.³⁶ Een *organiser* zou in operationele omstandigheden zelfstandig een netwerk opbouwen. Agenten werden opgeleid voor één of meerdere van deze taken. De *operator* werd opgeleid in het maken en onderhouden van verbinding met de buitenlandse basis. Hij kreeg een uitgebreide opleiding in het gebruik van zend- en ontvangapparatuur, het voorkomen van ontdekking door peilapparatuur, bedrevenheid in het gebruik van de morsesleutel en het vertalen en ontcijferen van codeberichten.

International Morse Code	
1. A dash is equal to three dots. 2. The space between parts of the same letter is equal to one dot. 3. The space between two letters is equal to three dots. 4. The space between two words is equal to seven dots.	
A	U
B	V
C	W
D	X
E	Y
F	Z
G	
H	
I	
J	
K	1
L	2
M	3
N	4
O	5
P	6
Q	7
R	8
S	9
T	0

Afbeelding: morsesleutel en codes

³⁶ Engelen, *De Nederlandse stay-behind*, 37.

Vanaf de opbouw van de organisatie werd het aantal agenten langzaam en voortdurend uitgebreid. Een toenemend aantal activiteiten om deze mensen op te leiden en met materiaal uit te rusten was het gevolg. Gedurende een lange periode van 1945 tot en met 1992 heeft een groot aantal mensen zich beziggehouden met de Nederlandse *stay-behind*. Enkele honderden agenten en medewerkers waren vaak tientallen jaren betrokken bij activiteiten die voor de buitenwereld verborgen moesten blijven. In 1952 werd de minister-president geïnformeerd over de vorderingen van de *stay-behind*-organisatie. De staf bestond uit 21 medewerkers, 6 personen waren belast met stafwerkzaamheden, 11 met rekrutering en opleiding, 2 met administratie en nog eens 2 met de zorg voor materiaal en transport.³⁷ Volgens Engelen waren er in 1956 ruim 105 deelnemers aan de organisatie, agenten in opleiding en medewerkers.³⁸

De Zwitserse wetenschapper Daniele Ganser deed na 2003 onderzoek naar Europese *stay-behind*-organisaties. In zijn boek *NATO's secret armies* meldt Ganser dat de Nederlandse organisatie I&O tenslotte uit ca. 350 medewerkers en agenten bestond. Er waren 45 stafmedewerkers, 150 getrainde agenten met ervaring in guerrilla, explosieven en sabotageactiviteiten en 150 agenten gespecialiseerd in het verkrijgen van inlichtingen.³⁹ Gegevens die nergens gestaafd worden. In de paragraaf over de Nederlandse geheime organisatie vermeldt hij dat de organisatie gedeeltelijk uit particuliere bronnen werd gefinancierd, een bronvermelding zou op zijn plaats zijn. Ook bij andere gegevens over de Nederlandse geheime organisatie welke hij gebruikt moeten vraagtekens geplaatst worden. Hij vermeldt dat prins Bernhard de echtgenoot van Wilhelmina was. Deels gewoon slecht huiswerk maar het toont ook aan dat de Nederlandse organisatie gedurende vele jaren echt goed in het geheim heeft gefunctioneerd. In 1990 merkte een Nederlandse agent volgens Ganser op '*We actually were surprised as well we could work so long undisturbed*'.⁴⁰

De medewerkers aan *stay-behind* werden geacht van onbesproken gedrag te zijn. Vaderlandsliefde was een vanzelfsprekende zaak. Bij het aantrekken van agenten werd gekeken naar kwaliteiten die voor de organisatie van belang zouden zijn. Opleiding en maatschappelijke positie speelden een rol. Op politieke, religieuze en maatschappelijke verschillen werd gelet. Vrouwen waren als agent moeilijk te rekruteren, het bleven enkelingen.

³⁷ Engelen, 40.

³⁸ Engelen, 42.

³⁹ Daniele Ganser, *NATO's secret armies, Operation Gladio and Terrorism in Western Europe* (Londen 2005) 161.

⁴⁰ Ganser, *NATO's secret armies*, 162.

Een fabrieksdirecteur of een actief vakbondslicid, een spoorwegbeambte, een staffunctionaris van de NS, een arts en een havenwerker waren voorbeelden van potentiële kandidaten. Ook werd gelet op de geografische situatie van mogelijke kandidaten. Redelijke spreiding over heel Nederland was van belang. Militairen waren geen potentiële agenten. Burgers die tijdens een bezetting snel zouden opvallen zoals hoge ambtenaren, parlementsleden en overheidsfunctionarissen werden niet gerekruteerd. Het is regelmatig voorgekomen dat agenten in opleiding moesten afhaken omdat het verloop van hun maatschappelijke carrière in conflict kwam met een *stay-behind* functie. Een gekozen parlementariër moest afzien van zijn opleiding tot *stay-behind*-agent.

Alle aangetrokken agenten en medewerkers werden door de BVD grondig gescreend. Ook in de naaste omgeving en vaak bij de werkgever werd omzichtig navraag gedaan. Gebleken is dat enkele aspirant-agenten en aspirant-medewerkers op de hoogte waren van de navraag door de BVD. Zij werden gewaarschuwd door vrienden of collega's bij wie navraag werd gedaan. Deelnemers werden pas tot de organisatie toegelaten na zorgvuldige screening door een psycholoog en een psychiater.⁴¹ Na acceptatie werd van elke deelnemer aan de organisatie absolute geheimhouding gevraagd. Zelfs de partner mocht niet worden ingelicht, een vrijwel onmogelijke opgave. De kennis van een medewerker was afhankelijk van de positie in de organisatie. Meestal waren partners van medewerkers op de hoogte van een *stay-behind*-organisatie. De mate van kennis bleef beperkt, *the need to know* van een partner werd door de medewerker zelf bepaald.

Wie is de stay-behind-agent?

⁴¹ Engelen, *Nederlandse stay-behind*, 40.

Meer dan honderd mensen en eventueel hun partners waren jarenlang bij de organisatie betrokken. Er mag worden aangenomen dat er binnen de organisatie ooit wel relaties werden verbroken. Vaak ontstaat bij het eenzijdig verbreken van een zakelijke of persoonlijke relatie rancune. Soms manifesteert rancune zich in het buiten hangen van de vuile was of het openbaar maken van geheimen. Aspirant deelnemers die niet toetraden tot de organisatie, deelnemers die om de een of andere reden de organisatie verlieten en partners van deelnemers hebben echter nooit de publiciteit gezocht.

De veldtrainers (instructeurs) waren geen van allen volledig in dienst van de organisatie, zij hadden meestal een “normale” werkkring. In tegenstelling tot de door hen getrainde agenten werden de instructeurs wel betaald voor hun diensten. De instructeurs van een bepaald vakgebied kenden elkaar alleen bij hun schuilnaam, bijeenkomsten tussen instructeurs van een vakgroep en de leiding vonden plaats in horecagelegenheden of *safe houses*.

Training en persoonlijke opleiding van instructeurs vonden ondermeer in het buitenland plaats. NAVO-partners hadden nuttige specialisten. De Britten bijvoorbeeld hadden door de bestrijding van de IRA ervaring in moderne technieken om terroristische organisaties op te sporen. De Duitsers waren experts in moderne observatiemethodes, af luistertechnieken en optische spionage. De in West-Duitsland gelegeerde Amerikanen konden veel over *stay-behind* vertellen. Trainingen werden in 1973, 1975, 1976, 1979 en 1981 in het buitenland gegeven.⁴² De instructeurs reisden onder schuilnaam met een officieel Nederlands paspoort op die naam. De opgedane kennis werd aan de agenten doorgegeven.

Het opleiden van agenten was een tijdrovende zaak, alle agenten in opleiding hadden een volledige baan en genoten hun opleiding in hun vrije tijd. Allereerst kreeg de agent een veiligheidstraining van ongeveer 40 uur. De lessen van de agent werden meestal eens per twee weken op een avond of vrije middag door een instructeur individueel gegeven. Meestal vond de bijeenkomst van de agent en de instructeur plaats op een neutraal adres, een *safe house*. Een kamer in een *safe house* werd gehuurd door de organisatie onder het mom van een benodigde plek voor het geven van les. De eigenaar of beheerder van het adres wist meestal niets van de werkelijke activiteiten die ter plekke plaatsvonden. De organisatie beschikte over verschillende adressen verspreid over Nederland.

⁴² Nationaal Archief, *Geschiedenis van de sectie Algemene Zaken*, 91.

Voor de agent werd een plaats gekozen redelijk dichtbij zijn woonplaats, maar uit veiligheidsoogpunt niet in de woonplaats of directe omgeving om toevallige ontmoetingen te voorkomen. Als er geen *safe house* beschikbaar was werd er gebruik gemaakt van geblindeerde transportauto's die voor instructie waren ingericht. De auto met chauffeur kwam dan op een afgesproken tijd en plaats. De chauffeur bleef meestal in of bij de auto waarin de agent in opleiding en de instructeur verbleven. Bij een instructiebijeenkomst tussen agent en instructeur waren indirect verschillende mensen betrokken. De agent, de instructeur, de bewoner of beheerder van het *safe house* en eventueel de chauffeur van de transportauto.

De veiligheidsopleiding omvatte lessen theorie en praktijk. Ondermeer werd het maken van goede afspraken en het overdragen van pakjes en brieven via een *dead letterbox*, een DLB, aangeleerd.⁴³ Uiteindelijk werd de cursus afgesloten met een volgoefening in een grote stad. De agent moest een codebericht op een vooraf zelf bepaalde plek, een DLB, in de stad achterlaten en vaststellen of hij gedurende die actie gevolgd werd en door wie. Voor deze oefening werd een beroep gedaan op een wisselende volgploeg bestaande uit stafleden.

Op vrijwillige basis kreeg elke agent die dat wilde een opleiding in het gebruik van een handvuurwapen ter zelfverdediging. Deze opleiding omvatte het gebruik en onderhoud van het wapen en enkele schietoefeningen op een zeer geavanceerde schietbaan. De agent wist niet waar die schietbaan zich bevond. Hij meldde zich op een afgesproken tijd en plaats en werd dan met de geblindeerde instructieauto met de wapeninstructeur naar de schietbaan gebracht.

Veel tijd kostte de noodzakelijke opleiding tot telegrafist. Agenten werden opgeleid in het maken van radioverbindingen met de buitenlandse basis via de korte golf. De opleiding tot radiotelegrafist nam in totaal ongeveer 366 uur in beslag.⁴⁴ Eerst werd begonnen met het leren van morsetekens en het bedienen van een morsesleutel. De agent in opleiding moest vervolgens gecodeerde morseberichten kunnen opstellen en ontcijferen. Het bedienen van de gecompliceerde zend- en ontvangapparatuur was geen sinecure. Gedurende vele jaren werden ongeveer twee keer per maand in bijeenkomsten van ongeveer 90 minuten radioverbinding en codeverwerking onderwezen in theorie en praktijk.

⁴³ DLB is een vooraf afgesproken voor iedereen benaderbare plaats waar ongezien iets kan worden achtergelaten.

⁴⁴ Engelen, *Nederlandse stay-behind*, 39-40.

Toekomstige saboteurs konden volstaan met een veiligheidstraining van 40 uur en omstreeks 60 uur theorie, bovendien werd voor hen een 3-weekse praktische opleiding in Engeland geregeld.⁴⁵ De agenten werd een paspoort op gefingeerde naam verstrekt, zij moesten zelf voor een alibi voor hun afwezigheid zorgen. Vaak vertelde men voor zaken op weg te zijn of er werd deelgenomen aan een cursus. Het spreekt voor zich dat bij zulke activiteiten back-up van de partner nodig was.

Elke agent had een contactman. Deze stafmedewerker kende de identiteit van de agent en hij kwam in sommige gevallen, als de omstandigheden het toelieten, met een behoorlijke dekmantel ook aan huis. De agent kende zijn contactman slechts onder zijn schuilnaam en kon hem/haar niet bereiken. Soms was de contactman de radio-instructeur omdat deze toch al vele uren met de agent in opleiding te maken had. Na enige tijd was een agent voldoende bedreven om eens per maand een verbinding met de buitenlandse basis te maken. Voor dit doel werden regelmatig de basisinstallaties bemand. De agent bepaalde van welke door de basis opgegeven “oefenslots” (zend- en ontvangsttijden) hij gebruik wilde maken. Vragen van “basis” werden gedecodeerd en beantwoord. De instructeur kreeg later een schriftelijk rapport dat met de agent werd besproken. De benodigde oefenapparatuur, de zendplannen en het oefen-codemateriaal werden verstrekt.

Gedurende tientallen jaren zijn regelmatig agenten met de geheime zenders in Nederland in de lucht geweest. De kans op interceptie was altijd aanwezig, nooit is het in de publiciteit gekomen. Gelukkig waren de technische ontwikkelingen spectaculair. Begin 1948 werden ongeveer honderd zend- en ontvangapparaten aan de *stay-behind* geleverd. Berichtenverkeer verliep in morse over een beperkt aantal wisselende frequenties.

Later werden de gecodeerde morseberichten op een bandje gezet dat versneld werd verzonden waardoor de zender veel korter in de lucht was. De karakteristieke storing met morsepiepjes verdween, de kans om door de bezetter opgespoord te worden door peiling van het zendsignaal nam af. Voortdurende verbeteringen culmineerden ten slotte in 1989 tot de inbedrijfname van een zeer geavanceerd Automatisch Zend- en Ontvangstapparaat (AZO).

⁴⁵ Engelen, 40.

Deze apparatuur maakte het mogelijk dat iemand die een toetsenbord van een computer kon bedienen, na uiteraard de nodige instructie, met een dergelijk apparaat overweg kon. Het langdurig oefenen met morse werd overbodig. De taken van *operator* en *organisator* konden worden gecombineerd, ze werden tot *single agent* gevormd.

Afbeelding: AZO apparatuur

De apparatuur was voorzien van techniek die automatisch de te verzenden boodschap codeerde.⁴⁶ De zender wisselde automatisch voortdurend van frequentie en de tevoren vastgelegde boodschap werd in zeer hoog tempo uitgezonden op een door de basis bepaald moment als de agent al een hele tijd uit de buurt van de zender was. De kans dat de locatie van de zender werd getraceerd was klein. De zender werd vanuit de basis in Engeland of Noord Amerika geactiveerd. Het door Telefunken, in samenwerking met de Engelsen en andere NAVO-landen, ontwikkelde systeem droeg de naam *Harpoon*.⁴⁷

Wanneer de agent naar de mening van de radio-instructeur behoorlijk was opgeleid, werd hem door zijn contactman een waterdichte container verstrekt. Deze container bevatte zend- en ontvangapparatuur, een zendplan, codemiddelen, eventueel een wapen met munitie en 20.000 gulden in contanten. De container moest in of direct bij de woning van de agent zorgvuldig worden verstopt. In overleg met de contactman werd hij meestal ergens onder het huis of in de tuin begraven.

⁴⁶ Engelen, 62.

⁴⁷ Uitgebreide beschrijving 6 april 2013, www.cryptomuseum.nl. *Harpoon*.

Pas onder operationele omstandigheden zou de container tevoorschijn worden gehaald en werd er contact met de basis gezocht volgens een vooraf besproken procedure. Regelmatig moest apparatuur in de container worden vervangen door moderner nieuw materiaal.

Doordat de techniek en daarmee de procedures voortdurend veranderden was blijven oefenen een absolute noodzaak om de agent alert en bij de tijd te houden. De opleiding van een agent werd afgerond met een uitgebreide cursus geestelijk verzet. In 1990 waren er omstreeks 30 *stay-behind* agenten in verschillende stadia van opleiding beschikbaar.⁴⁸ Een groot aantal van hen was volledig opgeleid en uitgerust met operationele uitrusting. Velen maakten regelmatig oefencontacten vanuit Nederland met een buitenlandse basis. Het was de bedoeling dat deze personen als het er op aan zou komen zelfstandig een verzetsgroep konden vormen.⁴⁹

De stafmedewerkers reisden over grote afstanden door heel Nederland naar bijeenkomsten met collega's of agenten, vaak met oefenmateriaal en uitrusting, per openbaar vervoer of bij nacht en ontij met eigen vervoer. Voor eventuele rugdekking bij calamiteiten, bijvoorbeeld een aanrijding of een politiecontrole, beschikte de medewerker over een speciale pas met pasfoto, "de groene pas".

Afbeelding: "de groene pas"

Koninklijke Marechaussee, Rijks- en Gemeente Politie werd opgedragen 'hem/haar bij de uitoefening van zijn taak ongemoeid te laten en desgevraagd bij te staan.' Was getekend door De Chef van de Landmachtstaf tevens Bevelhebber en de Secretaris-generaal namens de Minister van Justitie.⁵⁰

⁴⁸ Engelen, 67.

⁴⁹ Ibidem, 63.

⁵⁰ Geheim document.

De pas werd nooit gepubliceerd, bij eventueel gebruik kon de betrokken autoriteit een nummer in Den Haag bellen. Wanneer dit een medewerker bij gebruik van zijn eigen auto of via andere koppeling aan zijn echte identiteit zou overkomen was hij/zij natuurlijk “aangebrand”. Het is in al die jaren niet voorgekomen dat een medewerker om die reden moest afhaken.⁵¹ De organisatie functioneerde en werkte in stilte. Redelijk bekend was het bestaan van een geheime Inlichtingendienst Buitenland (IDB). Vrijwel elk land heeft een meer of minder geheime inlichtingendienst. Geheime diensten en spionage spreken tot de verbeelding. Hoe meer geheim des te groter de verbeelding. Ook in Nederland bestond na de Tweede Wereldoorlog een geheime dienst I (Inlichtingendienst). Elke geïnteresseerde kende de “geheime” BVD, het hoofdkantoor in Den Haag was duidelijk herkenbaar aan de vele antennes op het dak. Ook de huisvesting van de Inlichtingendienst in de villa Maarheeze even buiten Den Haag was voor belangstellenden geen groot geheim. Officieel was de functie van de villa wel geheim. Een aardige anekdote is het vermelden waard.

Een buschauffeur van de lijndienst die langs de villa Maarheeze liep riep bij de busstop bij de villa ‘Alle Spionnen hier uitstappen’. De vrouw die uitstapte moet een hoogrood gezicht hebben gehad. De secretaresse arriveerde overstuur op het kantoor.⁵²

Bijzonder was dat de Nederlandse *stay-behind*-organisatie verscholen was achter I (Inlichtingendienst). De onbekende *stay-behind*-organisatie heeft zich decennia lang achter de rokken van deze dienst kunnen verschuilen, als er al bij functionarissen vragen ontstonden over bepaalde activiteiten dan leek geheimhouding een logische consequentie van een inlichtingendienst. De kleine staf van O (*stay-behind*) was gehuisvest in de villa. Ook intern werd een zo strikt mogelijke scheiding tussen I en O gehanteerd. Materiaal en voorzieningen ten behoeve van O werden via I gerealiseerd. Financiën werden onder een verzamelrubriek door I geregeld. Ook de Vaste Kamercommissie voor Inlichtingen en Veiligheidsdiensten heeft, zoals al eerder vastgesteld, niet of nauwelijks naar het mogelijk bestaan van een O geïnformeerd. Pas in 1990 kwam de combinatie I&O in beeld. In Nederland heeft de dekmantel voor de *stay-behind*-organisatie uitstekend gewerkt. Door de publiciteit rond de Italiaanse *stay-behind*-organisatie, die onder de naam *Gladio* opereerde, kwamen ook andere Europese *stay-behind*-organisaties later onder de naam *Gladio* in de publiciteit. *Gladio* was een soortnaam geworden.

⁵¹ Opmerking in een interview in mei 2010 met een toen 82 jarige ex- leidinggevende. Inmiddels overleden, identiteit is bij de auteur van deze scriptie bekend.

⁵² *Algemeen Dagblad*, 6 mei 2008 ‘ Maarheeze was populair bij Mossad’.

Er is al vermeld dat de agenten thuis over een eigen uitrusting beschikten, die zij zelf beheerden. Er waren ook centrale voorraden aangelegd. In een brief van 10 juli 1952 van de leiding van de organisatie aan de Luitenant Generaal B.R.P.F. Hasselman, chef van de Generale staf, wordt gemeld: ‘Belangrijke proeven zijn gehouden om een methode te vinden om het materiaal dat in oorlogstijd nodig is, reeds in vreedstijd op te bergen zonder dat dit materiaal tijdens een eventuele langdurige bewaring door de inwerking van vocht zou bederven. Het vinden van 21 plaatsen die zó zijn gelegen dat men er menselijkerwijze ook tijdens een bezetting ongemerkt bij kan, het ingraven van deze bergplaatsen gedurende de nachtelijke uren, het voorkomen van ontdekking zowel tijdens de graafwerkzaamheden als daarna, vereist een techniek en een vindingrijkheid waarmee jaren gemoeid zijn.’⁵³

Engelen stelt in zijn rapport vast dat er in 1988 al 39 geheime bergplaatsen, *caches* genoemd waren voorbereid. Deze bergplaatsen bevatten wapens, sabotagemateriaal, gecodeerde gegevens, verbindingssapparatuur en zendplannen. Daarnaast waren er nog 15 geheime bergplaatsen waar waardemiddelen lagen opgeslagen, contanten, gouden munten en edelstenen.⁵⁴ Voor 1980 vond het aanleggen van deze *caches* plaats door eigen medewerkers van de staf. Een zeer zwaar nachtelijk werk, bij voorkeur onder slechte weersomstandigheden wanneer de kans op pottenkijkers klein was. Een en ander trok een zware wissel op de mensen. Gaten graven, met containers slepen en daarna de boel weer camoufleren was een titanenklus. De auteur van deze scriptie heeft dit uit eigen ervaring vastgesteld. Sommige agenten werden na hun voltooide opleiding nog enkele maanden geschoold in het beheer van zo’n geheime bergplaats.

Afbeelding: containers en caches in de bossen

⁵³ Nationaal Archief, *Brieven Luitenant-generaal Hasselman* (2.03.01).inv. nr. 12386.

⁵⁴ Engelen, *De Nederlandse stay-behind* 66.

In 1966 werd een wapenvondst gedaan in de Wieringermeerpolder, de vinder was een gepensioneerde wachtmeester van de rijkspolitie. De wapenvondst werd afgedaan als zijnde wapens uit de Tweede Wereldoorlog. In 1966 had dat geen hoge attentiewaarde, de pers besteedde er nauwelijks aandacht aan.

In 1980 vond er weer een incident plaats waardoor er tijdelijk aandacht in de pers en de politiek ontstond voor een mogelijke ondergrondse organisatie. Het bestaan van een wapendepot kwam in april 1980 aan het licht toen bij het Limburgse Heijthuisen mensen met een metaaldetector op een bergplaats stuitten. De plaatselijke rijkspolitie wilde doen geloven dat het een 'rommeltje uit de Tweede Wereldoorlog was.' *De Limburger Maas en Roerbode* meldde dinsdag 8 april 1980:

'Kisten vol wapens gevonden. Volgens de eerste gegevens zou het gaan om kisten vol mitrailleurs, geweren, granaten en grote hoeveelheden munitie. Volgens de rijkspolitie afkomstig uit de Tweede Wereldoorlog.'

De truc welke in 1966 werkte ging deze keer niet op. Jan de Klerk, redacteur van *Het Limburgs Dagblad*, liet zich niet met een kluitje in het riet sturen. De Klerk bleef doorvragen, door de Rijkspolitie werd hij naar de officier van justitie verwezen, vandaar naar het ministerie van Justitie en vervolgens via Binnenlandse Zaken naar het ministerie van Defensie. Hem werd afgeraden nog verder te zoeken, in verband met de veiligheid van de staat zouden er toch geen mededelingen meer volgen.⁵⁵ Voor De Klerk was de zaak niet afgedaan. Landelijke dagbladen zoals *Vrij Nederland* en de *Volkskrant* plaatsten op 21 juni artikelen over de wapenvondst.⁵⁶ In de Tweede Kamer werden door het PSP-Kamerlid F. van der Spek vragen gesteld.⁵⁷ Minister Scholten van Defensie wilde nergens op antwoorden, hij beriep zich op artikel 68 van de Grondwet.⁵⁸

⁵⁵ Dagblad *Vrij Nederland*, 21 juni 1980, artikel Igor Cornelissen.

⁵⁶ Dagblad *Vrij Nederland*, 21 juni 1980 Igor Cornelissen, 'Zeven Nederlanders weten waarom er wapens liggen verborgen op het landgoed De Bedelaar in Limburg.'

⁵⁷ De Koninklijke Bibliotheek, *Handelingen Tweede Kamer*, vergaderjaar 1979-1980, brief van 23 april 1980 Aanhangel A1135.

⁵⁸ De ministers en de staatssecretarissen geven de Kamers elk afzonderlijk en in verenigde vergadering mondeling of schriftelijk de door een of meer leden verlangde inlichtingen waarvan het verstrekken *niet in strijd is met het belang van de staat*.

Van der Spek heeft bij het Amerikaanse congres nagevraagd of daar bekend was waar de in Nederland gevonden kisten met wapens en onderhoudsmaterialen mogelijk vandaan kwamen. Hij wilde weten of de geheime dienst CIA er iets mee te maken had. Een bevredigend antwoord heeft hij niet gekregen.⁵⁹

In de herfst van 1983 vonden gravende schooljongens bij Rheden opnieuw een wapenopslagplaats. De pers maakte er melding van en opnieuw was er ophef en publiciteit.⁶⁰ Volgens burgemeester H.V. van Walsum waren het wapens van de Nederlandse staat.⁶¹ Van der Spek vroeg de regering op 21 september 1983 schriftelijk om opheldering.⁶² De vicevoorzitter van de vaste Kamercommissie voor Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (de commissie stiekem) Van den Bergh (PvdA) hoopte dat minister De Ruiters zich niet weer achter artikel 68 van de grondwet ging verschuilen. De (beknopte) rapportage van die commissie over deze periode is inmiddels openbaar. Het verslag op 6 maart 1985 gaat over de voorgaande periode van bijna vijf jaar, het beslaat zeven pagina's met weinig tekst. In het verslag wordt uiteraard de BVD besproken. In één alinea wordt aandacht besteed aan de Inlichtingendienst Buitenland, waarachter de *stay-behind* zich verstopte, over de geheime organisatie wordt niets vermeld.⁶³ Publiekelijk werden er vragen gesteld. Het dagblad *Het Parool* kopte op 13 april 1985 op pagina twee. 'Onvoldoende zicht op de speurders De Ruiters.' In het artikel wordt vastgesteld dat de commissie in vijf jaar 'geen nieuws heeft gehoord, niets belangwekkends heeft meegemaakt en niets van belang heeft opgespoord. Dat komt omdat deze commissie, gemeten naar de normen van parlementaire controle, de minst actieve en de minst mededeelzame van de Kamer is, niet van zichzelf geneigd het de regering lastig te maken, niet van zichzelf geneigd achter de feiten aan te jagen en wel het minst geneigd veel bijeen te komen.'⁶⁴ De commissieleden uit 1983, Den Uyl, De Vries, Nijpels en Engwirda konden dit in hun zak steken. Deskundigheid op het gebied van geheime diensten zal bij deze politici niet aanwezig zijn geweest. De commissieleden waren echter geen mensen die zich gemakkelijk met een kluitje in het riet lieten sturen.

⁵⁹ Dagblad *De Volkskrant*, 27 juni 1980, 'Van der Spek zet onderzoek wapens voort.'

⁶⁰ Dagblad *NRC* 22 september 1983, 'Geheim wapendepot.'

⁶¹ Dagblad *De Volkskrant*, 6 oktober 1983, 'Geheim wapendepot Rheden was van de Nederlandse staat.'

⁶² De Koninklijke Bibliotheek, *Handelingen Tweede Kamer*, vergaderjaar 1982-1983, aanhangsel 150.

⁶³ De Koninklijke Bibliotheek, *Handelingen Tweede Kamer*, vergaderjaar 1984-1985, 18895, nr.1.

⁶⁴ Dagblad *Het Parool*, 13 april 1985, 'Onvoldoende zicht op de speurders van De Ruiters.'

Het probleem was de tegenstelling tussen geheim en openheid met de bijbehorende verantwoording. De enkele Kamerleden die wel interesse toonden werden door de minister vrolijk afgescheept. Het PPR- Kamerlid Lankhorst verklaarde ‘We worden van het kastje naar de muur gestuurd.’⁶⁵ De minister kon langzamerhand niet alles meer in de doofpot stoppen. De Ruiter verklaarde ondermeer:

‘Onder verantwoordelijkheid van de minister van Defensie zijn op een paar plaatsen in Nederland wapens opgeslagen met het doel deze zo nodig te gebruiken in een bepaalde fase van een eventuele oorlog. Deze wijze van opslag wordt thans beëindigd.’⁶⁶

Het was nu wel duidelijk dat de ondergrondse onbewaakte *caches* een groot risico vormden. In 1984 werd besloten het *cacheren* “uit te besteden” aan geheime specialisten van de Koninklijke Marechaussee. De *caches* voor sabotagemateriaal, dus met wapens en explosieven waren voorbereid maar zij zouden pas bij oorlogsdreiging worden gevuld. In een zeer geheime brief van de minister van Defensie aan de Commandant van de Koninklijke Marechaussee, gedateerd 25 april 1984, geeft de minister opdracht om ten eerste: overleg te voeren met een gedelegeerde van de organisatie over de aard en de behoefte aan sabotagemateriaal, wapens en munitie. Ten tweede: een plan voor te bereiden voor het *cacheren* in vreedstijd van sabotagemateriaal, wapens en munitie. In geval van dreigend oorlogsgevaar moesten de *caches* worden gevuld. Ten derde: in geval van een dreigende oorlogssituatie vijftig man gedurende een week ter beschikking te stellen voor het daadwerkelijk *cacheren* van het materiaal. Als de dreiging over zou zijn, moesten de *caches* onmiddellijk weer worden ontruimd.⁶⁷ Meer mensen waren zo bij de voorbereiding van *stay-behind* betrokken.

Na korte tijd verdween de aandacht van de pers voor “geheime wapenvondsten”, een link naar *stay-behind* werd niet gelegd. In 1989 viel de Berlijnse muur, de dreiging uit het Oosten was voor velen niet langer reëel.

⁶⁵ Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen Tweede Kamer* vergaderjaar 1984-1985, 2 mei 1985, 17025.

⁶⁶ Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen Tweede Kamer* vergaderjaar 1983-1984, aanhangsel 113.

⁶⁷ Nationaal Archief, Den Haag, *Archief Kabinet minister van Defensie*. (2.03.01) inv.nr. 12406

Rond 1990 bestond er nog een professionele en efficiënte geheime organisatie. In 1992 werd besloten om de Nederlandse *stay-behind*-organisatie op te heffen. Het is bijzonder dat in alle jaren van het bestaan van de organisatie en ook nog jaren erna alle betrokkenen loyaal hun mond hebben gehouden.

Dick Engelen schrijft in zijn artikel 'Lessons learned':

‘Men kan bewondering hebben voor de veldmedewerkers, de tientallen mannen en vrouwen die -soms jarenlang- belangeloos hun tijd en energie daartoe hebben ingezet. Bewondering ook voor het feit dat men, staven en veldmedewerkers, in staat is geweest de organisatie zo lang geheim te houden.’⁶⁸

Afbeelding: val Berlijnse muur

⁶⁸ Engelen, 'Lessons learned', 420.

Hoofdstuk 3

Hoe onafhankelijk was de Nederlandse *stay-behind*-organisatie?

Werd de organisatie door de NAVO aangestuurd?

Al spoedig na de capitulatie van de nazi's in 1945 kwamen de ideologische tegenstellingen tussen de Sovjet-Unie en de westerse geallieerden weer aan de oppervlakte. Gedurende de strijd tegen de gemeenschappelijke vijand hadden die tegenstellingen geen prioriteit.

Na een korte overgangsfase manifesteerde zich de Koude Oorlog. Veel historici noemen 2 juli 1947 als plausibele datum voor het begin van de Koude Oorlog. Op die dag trok de Sovjetdelegatie onder leiding van de minister van Buitenlandse zaken Molotov zich terug uit de discussie in Parijs met betrekking tot het Marshallplan.⁶⁹ Het Marshallplan bood economische hulp voor de wederopbouw van door de oorlog getroffen West-Europese landen.

De twee supermachten, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, domineerden op het militaire wereldtoneel. De West-Europese landen voelden zich bedreigd door de enorme militaire potentie van de Russen na de Tweede Wereldoorlog in Europa. De dreiging van een Sovjetexpansie naar het Westen leek reëel. Veel West-Europese landen zochten bescherming bij de Verenigde Staten. De Amerikanen boden economische en militaire ondersteuning. De West-Europese landen koesterden echter hun soevereiniteit, afhankelijkheid van de Verenigde Staten moest beperkt blijven.

In 1947 zag de Brits-Amerikaanse “Bizone” het licht. Het gezamenlijke bestuur over wat later West-Duitsland zou gaan heten. Pas in 1948 sloot Frankrijk zich aan bij het bestuur, er was toen sprake van “Trizone”. De Amerikaanse *National Security Council* (NSC) en de CIA (*Central Intelligence Agency*) werden opgericht. De CIA verkreeg veel informatie van de Britse geheime dienst M16 als ondersteuning in de strijd tegen het communisme.⁷⁰

Op 12 maart 1947 hield president Harry Truman in het Amerikaans Congres een historische rede. Hij beloofde hulp aan alle landen die zich door communistische expansie bedreigd voelden, de “Truman doctrine”. De Sovjets riepen het Cominform in het leven, een organisatie die de Oostbloklanden ideologisch, economisch en militair nauw met de Sovjet-Unie verbond. Onder leiding van de Britse minister van Buitenlandse zaken Ernest Bevin spanden de Britten zich in om gezamenlijk een West-Europese alliantie te realiseren om de Sovjet ambities het hoofd te bieden. De vastbeslotenheid van de West-Europeanen moest de

⁶⁹ Sean Greenwood, *Britain and the Cold War, 1945-91* (Londen 2000), 38.

⁷⁰ Greenwood, *Britain and the Cold War*, 38.

Amerikanen overhalen om zich erbij aan te sluiten.⁷¹ Het resultaat van de inspanningen was de realisatie in 1949 van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), een militair verdrag dat wederzijdse verdediging en samenwerking van westerse legers regelt. Een aanval (van de Sovjets) op één wordt beschouwd als een aanval op allen. De Verenigde Staten waren een belangrijk lid van de NAVO.

Afbeelding: NAVO vergadering 1949

Het door de oorlog militair en economisch verzwakte Groot-Brittannië beschikte nu over een militaire bondgenoot die het tegen de Russen beschermde. De Britten hechtten echter zwaar aan onafhankelijkheid. Eeuwenlang was Groot-Brittannië een dominante wereldmacht. Na de Tweede Wereldoorlog waren de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten de nieuwe grootmachten. De Britse leiders moesten wennen aan de veranderende machtsverhoudingen. De leiders van Groot-Brittannië wilden niet dat hun land als een door hen geminachte *minor power* zou worden beschouwd. ‘Just another Luxembourg; another Netherlands’, zoals ministers Ernest Bevin en Harold Macmillan het respectievelijk uitdrukten.⁷² De Britten wilden niet aan de hand van de dominante Verenigde Staten lopen, wel maakten zij dankbaar gebruik van de ondersteuning van de Amerikanen in de wapenwedloop met de Sovjet-Unie. Het resulteerde ondermeer in een eigen atoombom. Sean Greenwood geeft in zijn boek *Brittain and the Cold War 1945-91* uitstekend de rol weer welke de Britten innamen tussen de twee grootmachten.

⁷¹ Greenwood, 39.

⁷² Ibidem, 194.

Groot-Brittannië had ook na de Tweede Wereldoorlog nog veel belangen over de gehele wereld, vooral in Azië en in het Midden-Oosten. Het Britse eigenbelang, in een wereld die gedomineerd werd door twee supermachten, werd niet uit het oog verloren.⁷³

De relatie van de leider van het vrije Frankrijk, generaal de Gaulle, met de Amerikanen stond regelmatig onder druk. De Gaulle nam het de Engelsen en Amerikanen kwalijk dat hij niet volledig op de hoogte was van de invasieplannen op 6 juni 1944 in Normandië.⁷⁴ De Gaulle vond dat hij niet had mogen ontbreken op de conferentie van “De Grote Drie” in februari 1945 waar door Roosevelt, Stalin en Churchill het Europa van na de oorlog werd besproken. De vele Franse communisten wilden samenwerking met de Sovjets.⁷⁵ Hoewel de relatie met de Verenigde Staten gespannen bleef, was de steun van de Amerikanen van groter belang dan de steun van de Sovjets. Tussen 1948 en 1951 ontving Frankrijk 2,6 miljard dollar aan Marshallhulp. Het valt op dat de Franse diplomatie in die periode onafhankelijk en rijk aan initiatief bleef, ondanks het zwaar leunen op Amerikaanse steun.⁷⁶ De Fransen hadden de Amerikanen, en in mindere mate de Britten, nodig op economisch en militair terrein.⁷⁷ De Fransen hadden grote moeite met de dominante rol van de Verenigde Staten in de NAVO. De Amerikanen bleven hun eigen strategische plannen ontwikkelen. Zij wilden slechts als raadgever deelnemen aan de Europese *Regional Planning Group* van de NAVO.⁷⁸ In april 1949 trad Frankrijk toe tot de NAVO maar Frankrijk bleef politiek en militair een eigen koers varen. In 1960 haalde president de Gaulle de Franse strijdkrachten uit de NAVO, de Gaulle vond dat de Franse onafhankelijkheid onvoldoende werd gerespecteerd.⁷⁹

Op 5 mei 1955 erkenden de westerse bezettingsmachten formeel West-Duitsland als een soevereine staat. De staat trad toe tot de NAVO. In tien jaar was Duitsland van een internationale paria getransformeerd tot een gewaardeerde bondgenoot.⁸⁰ West-Duitsland zocht en vond bescherming tegen Russen onder de NAVO paraplu.

⁷³ Greenwood, achterflap.

⁷⁴ John W. Young, *France, the Cold War and the Western Alliance, 1944-49: France foreign policy and post-war Europe* (Londen 1990) 15.

⁷⁵ Young, *France and the Cold War*, 39.

⁷⁶ Young, *France and the Cold War*, 206.

⁷⁷ Ibidem, 15.

⁷⁸ Ibidem, 224.

⁷⁹ Ibidem, 231.

⁸⁰ Ibidem, 203.

In 1955 waren 15 naties al toegetreden tot de NAVO.⁸¹ Vele naties zouden in de komende decennia nog volgen. De NAVO vormde onder Amerikaanse leiding de ruggengraat van de organisatie die het Westen tegen het “Oostblokgevaar” moest beschermen. Een nucleaire oorlog leek niet heel erg waarschijnlijk. Wederzijdse afschrikking zou de nucleaire grootmachten er waarschijnlijk van weerhouden een kernoorlog te ontketen. Met een conventionele oorlog tussen Oost en West werd echter rekening gehouden. Een mogelijke Russische bezetting van West-Europa moest onder ogen worden gezien. Een *stay-behind*-organisatie in de Europese NAVO-landen was van belang. De Verenigde Staten vonden in de NAVO-landen gemakkelijk medestanders voor het opzetten van een *stay-behind*-organisatie.

Het kleine Nederland trad direct toe tot de NAVO, het gemeenschappelijk schild tegen het dreigend Sovjet gevaar. Nederland maakte dankbaar gebruik van de Amerikaanse hulp welke via het Marshallplan werd geboden. De Amerikanen hielpen Nederland economisch en militair op de been. Natuurlijk had dat ook militaire consequenties. Als trouw bondgenoot conformeerde het onafhankelijke Nederland zich aan de NAVO strategie.

In hoofdstuk 1 van deze scriptie is al vermeld dat onmiddellijk na de Duitse capitulatie de Britten en de Nederlanders begonnen met het opzetten van een *stay-behind*-organisatie. Er vonden overlegbijeenkomsten tussen de Engelsen en de Nederlanders plaats. Engelen merkt in zijn rapport op dat de Nederlands-Engelse samenwerking bij het opzetten van de organisatie voor het plegen van verzet, sabotage en psychologische oorlogsvoering in bezet gebied een Nederlands initiatief is geweest. ‘Er is door de Nederlanders contact gezocht met de Engelsen (niet met de Amerikanen), en niet omgekeerd.’⁸² Pas later gingen de Amerikanen deelnemen aan de door de Nederlanders georganiseerde overlegbijeenkomsten, eerst nog als waarnemers en vanaf februari 1951 als deelnemers in wat ging heten het Tripartite overleg.⁸³ Het rapport van Engelen bevat een voor deze scriptie belangrijke passage met betrekking tot de relatie van de NAVO en *stay-behind*.⁸⁴

⁸¹ Wikipedia, november 2012. ‘Lijst van lidstaten van de NAVO’, België, Canada, Denemarken, Frankrijk, IJsland, Italië, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Portugal, Verenigd Koninkrijk, Verenigde Staten, Griekenland, Turkije en West-Duitsland.

⁸² Engelen, *De Nederlandse stay-behind*, 28-29.

⁸³ Engelen, 44.

⁸⁴ Engelen, 44-45.

In de context van de in 1948 in Brussel opgerichte Western Union was een Western Union Clandestine Committee gevormd (CWUCC). Hierin werd van gedachten gewisseld over ondermeer de theoretische opzet van *stay-behind*-organisaties. Toen de in 1949 opgerichte NAVO de militaire aspecten van de Western Union als het ware overnam gebeurde dat ook met het WUCC. In het militaire hoofdkwartier van de NAVO werd een Special Projects Branche (SPB) in het leven geroepen die zich ging bezighouden met Unorthodox Warfare (UW), niet-conventionele militaire acties. De SPB zou in dat kader de nationale clandestiene diensten kunnen verzoeken om activiteiten voor te bereiden op het gebied van inlichtingen (operations of clandestine intelligence-OCI), acties (operations of clandestine actions-OCA) en psychologische oorlogsvoering (psychological warfare-PW). Een Clandestine Planning Committee (CPC) zou in vredestijd de schakel vormen tussen de Special Projects Branche en de nationale *stay-behind*-organisaties. Sinds oktober 1958 was er in NAVO-verband een Allied Clandestine Committee (ACC) voor het bespreken van zaken met betrekking tot politiek en doctrine. Hierin was ook Nederland vertegenwoordigd. In oorlogstijd, zo was voorzien, zou een Allied Clandestine Coordinating Group (ACCG) de rol van het CPG overnemen. Het ACCG zou geen bevelsbevoegdheid krijgen over de nationale organisaties.

De leiding van de NAVO was echter vooral geïnteresseerd in militaire inlichtingen met betrekking tot het opmarsgebied van de legers van het Warschaupact, en niet zozeer in het verzet vanuit bezet gebied. Voor het eigenlijke *stay-behind* werk was het Tripartite overleg met de Britten en Amerikanen dan ook belangrijker dan de bureaucratische overlegstructuren in NAVO-verband. Het was in het kader van het Tripartite overleg dat de voorbereidingen werden getroffen door enerzijds SAZ op het gebied van inlichtingen, koeriers en *escapelines*, anderzijds door O op het gebied van psychologische oorlogsvoering, sabotage en contra-spionage, dit alles voor het gehele grondgebied van het Koninkrijk in Europa. Binnen dit overleg bestond, anders dan binnen de structuren van de NAVO, geen bevelsverhouding. Wel speelde binnen dit kleine gezelschap het probleem van de nationale soevereiniteit een rol. In geval van een (dreigende) bezetting van Nederland zou het hoofdkwartier van O en SAZ gezamenlijk (de Nederlandse *country section*) immers gevestigd worden binnen een Engels-Amerikaanse basis. Vanuit deze basis zou men contact met de achterblijvers in bezet gebied houden. Het is ondenkbaar dat Amerikaanse en Britse autoriteiten zouden toestaan dat buitenlandse organisaties in oorlogstijd vanuit hun grondgebied opereerden, zonder dat daarop enige controle was.⁸⁵

⁸⁵ Engelen, *De Nederlandse stay-behind*, 44.

De Nederlanders stonden echter op hun eigen vrijheid van handelen, zeker waar het ging om het hanteren van code- en verscijfermateriaal. Het was immers op dit terrein dat het tijdens het *Englandspiel* in de Tweede Wereldoorlog zo verschrikkelijk mis was gegaan.⁸⁶ Zegslieden bij de Amerikanen beschouwden de Nederlandse *stay-behind*-organisatie als de beste van Europa. Het CIA-station in Den Haag onderhield een rechtstreeks contact met I&O. Het was de CIA-medewerkers ten strengste verboden hierover met de BVD te praten.⁸⁷

In 1956 verklaarde de opperbevelhebber van de NAVO, de Amerikaanse generaal Gruenter, dat hij niet zou proberen de Nederlandse *stay-behind*-organisatie onder de paraplu van de NAVO te brengen.⁸⁸ De Nederlanders werkten samen met de Amerikanen maar stonden niet onder Amerikaans bevel.

Ook België nam deel aan een Tripartite overleg. De Belgische journalist Jan Willems vermeldt in zijn boek *Gladio* dat in de jaren '40, begin jaren '50 dat de Amerikanen en de Engelsen aan de Belgische minister van Justitie Wathelet gevraagd hebben de voorloper van de Staatsveiligheid de inlichtingendiensten zoals die tijdens de oorlog werkten operationeel te houden. Die contacten hebben geleid tot driepartijenvergaderingen, waaraan werd deelgenomen door Amerikanen, Engelsen en Belgen. Die samenwerking kwam tot stand in de vorm van *TMB (Tripartite Meeting Belgium/Brussels)*.⁸⁹ Willems meldt dat in 1958 het al eerder genoemde ACC bestond uit zes landen met name België, Nederland, Luxemburg, Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Later traden ook Duitsland, Italië, Denemarken en Noorwegen toe. Alle landen maakten deel uit van de NAVO maar er bestond geen enkele concrete band met de organisatie. De landen ontvingen geen politieke of militaire richtlijnen van de NAVO. Het ACC was een overlegcomité, belast met de voorbereiding in vredetijd van de coördinatie van een *stay-behind*-organisatie.⁹⁰

De voormalige CIA-directeur William Colby heeft geholpen met het opzetten van *stay-behind*-organisaties in Scandinavische landen. Hoe het opzetten in zijn werk ging heeft Colby gedetailleerd beschreven in zijn boek *Honorable Men, My life in the CIA*.⁹¹ In NAVO- landen probeerde de Amerikanen de leiders op te leiden in centra in het buitenland, opgericht of gecontroleerd door de CIA en de NAVO.

⁸⁶ Engelen, 45.

⁸⁷ De Graaff, *Villa Maarheeze*, 324.

⁸⁸ Engelen, 54.

⁸⁹ Jan Willems, *Gladio, EPO dossier* (Berchem 1991) 23.

⁹⁰ Jan Willems, *Gladio*, 24.

⁹¹ W.Colby, *Honorable Men, My life in the CIA*

In landen die geen NAVO-lid waren (zoals Zweden) werd gezocht naar niet-officiële samenwerking met de geheime diensten van die landen.⁹² Niet alleen in de 16 NAVO-landen maar ook in de neutrale landen zoals Oostenrijk, Finland, Zweden en Zwitserland was een *stay-behind*-organisatie opgezet.⁹³

De al eerder vermeldde Zwitser Ganser heeft vastgesteld dat *stay-behind*-agenten uit het neutrale Zwitserland door de Britse *Special Forces* in Engeland en Zwitserland werden opgeleid. De Britse geheime dienst werkte nauw samen met de gewapende Zwitserse *stay-behind*-organisatie (P26). In 1991 werd door een Zwitserse onderzoekscommissie vastgesteld dat de organisatie voor de verbinding met Engeland gebruik maakte van de het geavanceerde zend- en ontvangsysteem *Harpoon*.⁹⁴ Dit was het systeem dat door alle NAVO-landen werd gebruikt.

De hoofdrol die de Verenigde Staten vervulden bij de NAVO werd vrij algemeen geaccepteerd. De Amerikanen hebben ook een belangrijke rol gespeeld bij het realiseren van *stay-behind* in West-Europa. Vele tientallen jaren bleef het bestaan van *stay-behind*-organisaties een goed bewaard geheim. De rol van de Amerikanen bij de Europese organisaties kwam niet ter sprake. Pas in november 1990 kwam de Italiaanse *stay-behind-organisatie* in beeld.

De organisatie gebruikte de naam *Gladio*. De organisatie zou banden hebben met het rechts-extremisme en met verdachte organisaties zoals de beruchte vrijmetselaarsloge P-2, *Gladio* opereerde als een soort geheim leger. De Italiaanse onderzoeksrechter Felix Casson hield zich in 1982 bezig met het dossier van een bomaanslag in 1972 in Peteano waarbij drie leden van de carabinieri waren omgekomen. Casson bestudeerde de mogelijke betrokkenheid van geheime diensten bij een aantal duistere zaken. Hij kwam op het spoor van een clandestien geheim wapendepot. Op 19 januari 1990 vroeg hij aan eerste minister Andreotti om toegang tot archieven van de geheime diensten. Op 23 juli vond hij een dossier dat was gewijd aan *Gladio*. Casson stelde vast dat er in Italië een illegale structuur van burgers en militairen bestond, die direct gecontroleerd werd door de geheime diensten en de NAVO.⁹⁵ Een schandaal sluimerde.

⁹² Colby, 6-7.

⁹³ Colby, 245.

⁹⁴ Ganser, *Nato's secret armies*, 45.

⁹⁵ Willems, *Gladio*, 130.

Op 17 oktober 1990 erkende Giulio Andreotti publiekelijk het bestaan van een *stay-behind*-organisatie. De Italiaanse president vertelde in zijn verklaring over het bestaan van een geheime NAVO-organisatie en dat er in veel Europese landen kort na de oorlog groeperingen werden opgeleid die in geval van bezetting het de Russen zuur zouden maken. Nederland en België werden als voorbeelden genoemd. De president voegde er aan toe dat ‘hij er fier over is dat dit geheim 45 jaar lang bewaard is gebleven’.⁹⁶

De Nederlandse regering kon, na de verklaring van Andreotti, het bestaan van een Nederlandse *stay-behind*-organisatie niet meer ontkennen. De Kamerleden mevrouw Beckers- de Bruijn (Groen Links), de heer Brinkman (CDA) en de heer Stoffelen (PvdA) stelden de vragen in de Tweede Kamer.⁹⁷ Minister-president Lubbers reageerde in een brief van 13 november 1990.⁹⁸ Lubbers meldde het bestaan van een *stay-behind*-organisatie in Nederland en hij omschreef in zijn brief summier de doelstellingen. Hij benadrukte dat de organisatie opereerde onder verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering, ‘van enigerlei buitenlands of NAVO-toezicht op de organisatie is nimmer sprake geweest.’ In een bijlage voor de commissie Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten legde Lubbers uit dat door het in Nederland gebruikte het *single agent* concept waarbinnen elke agent strikt individueel en gescheiden opereerde. Deze gescheiden opzet leende zich niet voor activiteiten in groepsverband zoals in Italië en enkele andere landen. Nederland heeft hier nooit aan mee willen doen. In dezelfde bijlage schrijft hij dat de primaire functie van de organisatie informatieverschaffing was en versterking van de geestelijke weerbaarheid.

De sabotageactiviteiten waren van licht kaliber, bijvoorbeeld om een register op te blazen. Lubbers geeft verder aan dat in alle jaren slechts de minister-president en de minister van Defensie van het bestaan van de organisatie op de hoogte waren. De uitgaven voor de dienst werden persoonlijk door de president van de Algemene Rekenkamer gecontroleerd. De Vaste Kamercommissie heeft er naar zijn weten indertijd ooit alleen met minister Scholten over gesproken.

De brief van Lubbers vraagt om een kanttekening. De geruststellende gedachte dat in de Nederlandse organisatie de agenten niet rechtstreeks met elkaar in contact stonden, en strikt gescheiden bleven, wil niet zeggen dat er via de staf geen ongecontroleerde

⁹⁶ Willems, 132.

⁹⁷ Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer, vergaderjaar 190-1991*, vragen aanhangsel 122.

⁹⁸ Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer, vergaderjaar 1990-1991*, brief met bijlage van 13 november 1990 aan de voorzitter van de Tweede Kamer, 21895 nr.1.

gezagsondermijnende organisatie zou kunnen zijn ontstaan. Onderzoek voor deze scriptie en gesprekken met betrokkenen bij de Nederlandse organisatie leverde echter geen enkele verwijzing naar subversieve activiteiten bij de Nederlandse *stay-behind*-organisatie op.

De internationale pers stortte zich op de *Gladio-affaire*. De vraag die overal werd opgeworpen was: welke rol hebben de geheime organisaties, onder leiding van de Amerikanen, in Europa gespeeld? Alle mogelijke duistere zaken werden op conto van de *stay-behind*-organisaties (ten onrechte allemaal *Gladio* genaamd) geschreven. Willems wijdt er vrijwel zijn hele boek aan. Tientallen aanslagen in Italië in de periode 1964-1980 worden toegeschreven aan militaire geheime diensten, onder leiding van de CIA. De Belgische journalist Hugo Gijsels publiceerde in 1991 zijn boek *Netwerk Gladio* een lijst van incidenten waarbij de Belgische organisatie en de CIA betrokken zouden zijn.⁹⁹ Alle suggesties van Gijsels en ook veel zaken die Willems aanvoert worden niet of nauwelijks gedocumenteerd.

Ook de Nederlandse landelijke dagbladen schonken ruim aandacht aan de *Gladio-affaire*. Vrijwel alle landelijke en vele lokale kranten pakten uit met een artikel over dit tot de verbeelding sprekend onderwerp. Een verzameling van tientallen perspublicaties over de Nederlandse *Gladio*-organisatie is in het Nationaal Archief in Den Haag in te zien.¹⁰⁰ Ook radio en televisie besteedden ruim aandacht aan dit onderwerp. Bij gebrek aan informatie deden de wildste speculaties in de pers de ronde. Een kleine bloemlezing:

In *De Telegraaf* verscheen op 17 november 1990 een volledige pagina over dit onderwerp.¹⁰¹ *De Volkskrant* 3, december 1990: ‘Er zijn sterke aanwijzingen dat *Gladio* was betrokken bij de gewelddadige dood van de Italiaanse christendemocratische leider Aldo Moro in 1978. Dat blijkt uit een onthulling van een vroegere chef van dat clandestiene leger, generaal Gerardo Serravalle.’

Trouw 7, december 1990: ‘Turkse *Gladio* bereidde inval in Cyprus voor. De organisatie was zeer actief in de periode 1968 tot 1974, het jaar waarin Turkije militair ingreep op Cyprus. Oud-premier Bülent Ecevit sluit ook niet uit dat het *Gladio*-netwerk betrokken is geweest bij de militaire staatsgreep van generaal Evren in 1980.’

Het Parool, 17 november 1990: De Duitse *Gladio*-tak was volgens het weekblad *Stern* een uiterst rechtse organisatie die voor een belangrijk deel steunde op oud-oostfront strijders en andere voormalige nazi's. Er zou binnen het commando een lijst hebben gecirculeerd waarop namen stonden van vooraanstaande linkse politici die in geval van een communistische

⁹⁹ Hugo Gijsels, *Netwerk Gladio* (Leuven 1991) 99.

¹⁰⁰ Nationaal Archief Den Haag, *Map met krantenknipsels*, toegangsnummer 2.03.01 inventaris nr. 12405.

¹⁰¹ *De Telegraaf* ‘Gladio, geheim leger dat zeker geen rechtse militaire coup beraamt’, 17 november 1990, T19.

invasie onmiddellijk zouden moeten worden geliquideerd.

De Volkskrant meldde 17 november 1990: ‘De waarheid achter de Nederlandse *Gladio* is nog steeds niet duidelijk. De vraag bijvoorbeeld of het netwerk werd gefinancierd door de Amerikaanse inlichtingendienst CIA of door de NAVO is niet beantwoord. Ook de betrokkenheid van *Gladio* bij allerlei moorden en terreurdaden is nog niet boven water gebracht.’

De *NVU* (Nederlandse Volksunie), schrijft in haar blad van 20 mei 2006, onder de kop ‘Moord op extreemlinkse AFA activist Seveke in Nijmegen’ dat tijdens een verhoor door de recherche van Nijmegen Constant Kusters op de vraag in welke hoek men de dader moet zoeken verklaart, hij heeft gezegd dat men eens moet gaan kijken in de hoek van de (opgeheven) BVD/*Gladio* eenheid.

Het televisiejournaal van 21 november 1990 deed bij monde van Oscar van de Kroon verslag over het ontstaan van de geheime NAVO-organisatie *Gladio*, in Nederland bekend onder de naam I&O.¹⁰²

De televisierubriek *Den Haag vandaag* behandelde op 21 november 1990 op Nederland 3 een Kamerdebat over I&O diensten.¹⁰³

Tot overmaat van ramp doken er berichten in de pers op over een omvangrijke leeggeroofde wapenopslagplaats in de Scheveningse Bosjes bij Den Haag.¹⁰⁴ Bij een controle van de bergplaats in 1983 werd volgens een artikel in dagblad *Trouw* vastgesteld dat de bergplaats was leeggehaald. De leeggehaalde bergplaats was opgevuld met oude koelkasten en weer keurig dichtgemaakt zodat bij eerdere controles met een detector er niets was opgevallen. De Marechaussee heeft bij de Haagse politie aangifte gedaan maar er werd besloten aan de zaak geen ruchtbaarheid te geven.¹⁰⁵ Pas in 1991 doken er in het criminele circuit wapens op die vermoedelijk uit deze bergplaats waren gestolen. Op 29 augustus 1991 werden bekende criminelen S. Klepper en J. Mieremet in Alkmaar gearresteerd. Zij waren in het bezit van wapens die waarschijnlijk afkomstig waren uit de bergplaats in Den Haag.

Voortdurend werd de indruk gewekt dat de Nederlandse *stay-behind*-organisatie, bekend onder de naam *Gladio*, een mantelorganisatie van de NAVO was, aangestuurd door de CIA, buiten controle van de Nederlandse overheid. Een indruk die niet gestaafd werd.

¹⁰² Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, 189344, collectie Televisie Journaal.

¹⁰³ Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, 39371, collectie Televisie Actualiteiten.

¹⁰⁴ *De Volkskrant*, 22 november 1990, ‘Diefstal van wapens uit depot “Gladio” stilgehouden.’

¹⁰⁵ *Het Parool*, 21 november 1990, ‘Mogelijk ook wapens O en I in Den Haag.’

Ook de vage beschuldiging in het artikel van *De Nederlandse Volksunie* waarin de mogelijke betrokkenheid van de Nederlandse BVD/*Gladio* bij een moord in Nijmegen op de activist Seveke werd gesuggereerd, is niet bewezen.

Daniele Ganser deed onderzoek naar Europese *stay-behind*-organisaties. In zijn boek geeft hij in chronologische volgorde 52 gebeurtenissen weer van duistere politieke en criminele acties waarbij *stay-behind*-organisaties zouden zijn betrokken.¹⁰⁶ Enkele van de 52 “beschuldigingen” in zijn boek;

In 1944 was de Griekse organisatie betrokken bij het neerslaan van een communistische demonstratie tegen de Britse interventie in de Griekse regering.

In 1947 was in Oostenrijk een rechts-extremistische *stay-behind*-organisatie opgericht.

In 1952 onthulde voormalig SS officier Hans Otto het bestaan van een fascistische Duitse *stay-behind*-organisatie. De gearresteerde rechts-extremisten werden onder mysterieuze omstandigheden vrijgesproken.

In 1953 arresteerde de Zweedse politie de “rechtse” Otto Hallberg, lid van de Zweedse organisatie. Hallberg werd vrijgelaten zonder aanklacht.

In 1960 pleegden in Turkije militairen met ondersteuning van de organisatie een staatsgreep. Eerste minister Adnan Mernderes werd vermoord.

In 1964 was in Italië de onder de naam *Gladio* bekende organisatie betrokken bij een staatsgreep toen Generaal Giovanni de Lorenzo een groep socialistische ministers dwong uit de regering te stappen.

In 1967 nam de Griekse organisatie de controle over het ministerie van Defensie over. Met een militaire coup installeerden zij een rechtse dictatuur.

In 1969 werden bij een aanslag in Milaan 16 mensen gedood en 80 verwond. Dertig jaar later bekend het voormalig hoofd van de Italiaanse contra-inlichtingendienst, generaal Giandelio Maletti, dat de aanslag door de Italiaanse organisatie was uitgevoerd in opdracht van de CIA om de Italiaanse communisten in diskrediet te brengen.

In 1970 zijn in Spanje door de geheime politie van Franco rechtse terroristen van de Italiaanse *Gladio*-organisatie ingehuurd. Zij waren Italië ontvlucht wegens een mislukte aanslag.

¹⁰⁶ Ganser, *Nato's secret armies*, 250- 256.

In 1971 pleegden militairen in Turkije een staatsgreep. De *stay-behind*-organisatie was er bij betrokken.

In 1972 was in Italië de organisatie betrokken bij een aanslag in Peteano waarbij drie doden vielen. Eerst werden linkse terroristen beschuldigd, later werd echter de betrokkenheid van *Gladio* vastgesteld.

In 1972 opende de organisatie in Turkije het vuur op een demonstratie van 500.000 mensen in Istanboel. Achtendertig mensen werden gedood, honderden werden gewond.

In 1977 voerde de organisatie in Spanje met behulp van Italiaanse extremisten een aanslag uit in Madrid. Ook werd er een advocatenkantoor met banden met de Spaanse communistische partij aangevallen, waarbij 5 mensen werden gedood.

In 1978 werd de voormalige Christendemocratische eerste minister ALDO Moro in Rome gevangen genomen door een gewapende geheime groepering. Na 55 dagen werd hij vermoord. Moro wilde een coalitie vormen met de Italiaanse communistische partij.

In 1980 greep generaal Kenan Evren, de commandant van de Turkse *stay-behind*, in Turkije via een militaire staatsgreep de macht.

In 1985 schoot in België, een gewapende bende “De Bende van Nijvel” in Brabantse supermarkten 28 winkelende burgers neer, velen raakten gewond. Onderzoekers leggen een link naar de Belgische organisatie die onder de naam SDRA8 opereerde. Ook het Amerikaanse *Defence Intelligence Agency* zou erbij betrokken zijn.

Afbeelding: “De bende van Nijvel” aanslag in België 1985

In 1990 kwam de Italiaanse organisatie in de openbaarheid. Premier Andreotti verklaarde dat niet alleen Italië over een *stay-behind*-organisatie beschikte *secret anti-Communist stay-behind armies are discovered across Western Europe*.¹⁰⁷

Het parlement van de Europese Unie veroordeelde in 1990 de NAVO en de Verenigde Staten in een resolutie voor het manipuleren van de Europese politiek met *stay-behind*-organisaties. Alle gesignaleerde activiteiten die Ganser beschrijft hebben betrekking op rechtse anticomunistische *stay-behind*-organisaties welke door de CIA werden ondersteund. Het is opmerkelijk dat in de opsomming van Ganser de Nederlandse organisatie niet ter sprake komt met betrekking tot anticomunistische en subversieve activiteiten. Ook zijn er geen andere bewijzen van connecties met criminelen.

In deze scriptie, die zich beperkt tot het beantwoorden van de vraag of de Nederlandse *stay-behind*-organisatie door de NAVO werd aangestuurd, is het relevant dat, in tegenstelling tot andere Europese *stay-behind*-organisaties, de Nederlanders naar eigen zeggen niet onder controle stonden van de NAVO of de CIA. Er is nooit sprake geweest van anticomunistische activiteiten van de organisatie in Nederland. In 1973 is ter geruststelling van de toenmalige minister-president Den Uyl verklaard dat de organisatie zich niet zou mengen in binnenlandspolitieke ontwikkelingen. De organisatie zou op non-actief gaan wanneer in Nederland een niet-democratisch bewind aan de macht zou komen zonder buitenlandse inmenging.¹⁰⁸ Uiteraard was de gehele organisatie gericht op bestrijding van een bezetter door hulp te verlenen aan verzet.

Samenwerking met anderen met betrekking tot technieken en uitrusting was voor de Nederlanders onvermijdelijk. Dr. Cees Wiebes, werkzaam bij de Nationale Coördinator voor Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) in Nederland, deed als wetenschappelijk onderzoeker eerder onderzoek naar de betrokkenheid van de NAVO bij de Nederlandse *stay-behind*. De auteur van deze scriptie richtte een verzoek tot informatie over de betrokkenheid van de NAVO bij de Nederlandse *stay-behind*-organisatie aan Wiebes. In een mail van 23 juli 2012 meldde Wiebes;

‘De relatie met de NAVO verliep via het Clandestine Planning Committee. Het CPC verzorgde de liaison met de NAVO; de diverse organisaties werkten dus buiten strikt NAVO-verband. Ik moet nog eens verder zoeken maar veel is niet bekend.’

¹⁰⁷ Ganser, *Nato's secret armies*, 256.

¹⁰⁸ Ibidem, 62.

Ook deze autoriteit beschikt kennelijk niet over informatie welke directe controle van de NAVO over de Nederlandse organisatie aantoonde.

In november 2013 bevestigde een stafid in een interview dat het contact met de NAVO zich beperkte tot bilaterale contacten via de Engelsen met betrekking tot opleiding en zend- en ontvangoefeningen van agenten. De Engelsen bemensten de zenders in het Verenigd Koninkrijk en zij troffen voorzieningen voor verbinding met de VS in geval van bezetting van Engeland. Er was geen controle van de CIA op de Nederlandse organisatie.¹⁰⁹

Over financiering door de CIA van de Nederlandse organisatie zijn geen aanwijzingen. De kosten van de *stay-behind*-organisatie bedroegen van 1957 tot en met 1969 omstreeks 1,1 miljoen gulden per jaar.¹¹⁰ In de jaren van 1970 tot en met 1974 liep dat bedrag op, door de aanschaf van steeds nieuwe geavanceerde radioapparatuur, tot omstreeks 1,5 miljoen gulden per jaar. In 1990 was het jaarbudget tot 3,4 miljoen opgelopen. Op de totale defensiebegroting een zeer klein bedrag.¹¹¹ De aanschaf van de automatische zend- en ontvangers *Harpoon* via de Engelsen werd uit opgebouwde reserves door Nederland zelf gefinancierd.¹¹² De financiering van de 15 geheime bergplaatsen met waardemiddelen was mogelijk gemaakt door een overeenkomst met De Nederlandse Bank. Aan de organisatie was op schuldbekentenis veertig miljoen gulden verschaft. Dit bedrag is bij opheffing met DNB verrekend c.q. terugbetaald.¹¹³

¹⁰⁹ Interview van de auteur van deze scriptie in november 2013 met een leidinggevende van de organisatie.

¹¹⁰ Nationaal Archief Den Haag, *Geschiedenis van de sectie Algemene Zaken*, 62.

¹¹¹ Ibidem, 130.

¹¹² Interview november 2013.

¹¹³ Engelen, *De Nederlandse stay-behind*, 66.

Hoofdstuk 4

Controle op de Nederlandse *stay-behind*-organisatie.

In een democratisch land zoals Nederland bestuurt de regering. De regering wordt door vertegenwoordigers van de burgers, het parlement, gecontroleerd. Openheid en transparantie zijn van groot belang voor het uitoefenen van controle. Controle op een geheime organisatie doet natuurlijk afbreuk aan de mate van geheimhouding en staat op gespannen voet met geheimhouding. In hoofdstuk twee is de Vaste Kamercommissie voor Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten ter sprake gekomen. Alleen deze commissie zou zicht kunnen hebben gehad op de activiteiten van de Nederlandse *stay-behind*-organisatie. De benodigde financiën voor de organisatie waren “verstopt” in het verslag van de Inlichtingendienst Buitenland. De uitgaven van deze dienst werden persoonlijk door de president van de Algemene Rekenkamer gecontroleerd. De opzet van de organisatie en de identiteit van de betrokkenen bleven voor iedere buitenstaander geheim. Niemand in Nederland had een overzicht van de namen van de agenten. Die namen bevonden zich veilig en wel gecodeerd in verzegelde koffers in Londen en Washington, gecodeerd met elektronische apparatuur waarover alleen de CIA en de Britse MI-5 beschikten.¹¹⁴

Wie waren de leidende figuren bij de Nederlandse *stay-behind*-organisatie en wat was hun achtergrond? De grondleggers waren de al genoemde Veeneklaas, Einthoven en Van Lynden. Van Lynden was in 1948 beroepsofficier en adjudant van Hare Majesteit de Koningin. In mei 1940 had hij geweigerd de Duitsers op erewoord te beloven niets tegen de bezetter te ondernemen en was hij in krijgsgevangenschap gegaan.¹¹⁵ Vanaf 1967 werd de organisatie geleid door Marinus Ruppert, oud-CNV-voorzitter, lid en later vicevoorzitter van de Raad van State. In 1972 werd oud-marineofficier, lid van de Raad van State, Leendert Brouwer hoofd van de *National Clandestine Service*. In oorlogstijd zou de NCS, in de nabijheid van de uitgeweken regering, geheime operaties op Nederlands grondgebied coördineren. De NCS zou contacten onderhouden met soortgelijke organisaties van andere geallieerde landen. In 1974 werd Ruppert opgevolgd door oud-PvdA-Kamerlid Theo van Lier, eveneens lid van de Raad van State. In 1988 trad oud-minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoep aan.¹¹⁶ In de praktijk werden de leiders in deze functie niet gecontroleerd.

¹¹⁴ Gijssels, *Netwerk Gladio*, 53.

¹¹⁵ Engelen, *De Nederlandse stay-behind*, 22.

¹¹⁶ Mark Traa, *De Russen komen! Nederland in de Koude Oorlog* (Amsterdam 2009) 23-24.

Al eerder is opgemerkt dat in de leiding van de organisatie gepensioneerd personeel van de Koninklijke Marine nogal ruim vertegenwoordigd was. De leiding van de secties Geestelijk Verzet en Security hadden beiden een carrière bij de Koninklijke Marine achter de rug. Ook de leiding van de illegale radioverbindingen lag bij een ex-marineofficier. In de beginperiode, toen Einthoven de algemene leiding had, riep hij de hulp in van de vlagofficier personeel van de marine om via hem aan geschikte stafmedewerkers te komen.¹¹⁷ Er kan worden vastgesteld dat de staf van de organisatie niet uit een representatieve vertegenwoordiging van de Nederlandse bevolking bestond.

Tot de taak van de organisatie behoorde het werven en opleiden van agenten. Ongeveer zes instructeurs waren met het opleiden van agenten belast.¹¹⁸ De werving van instructeurs en potentiële agenten gebeurde door eigen medewerkers. In december 1993 vertelde een oud-agent, zelf een ex-commando, tegen de regionale kranten van de Gemeentelijke Persdienst dat hij is geworven door een oudere landmachtmajoor die zijn mentor zou worden.¹¹⁹ In tegenstelling tot de samenstelling van de staf bestond “het veld” wel uit agenten van diverse pluimage. Een vakbondsmedewerker uit een ondernemingsraad, een arts, iemand uit het onderwijs, een ICT-specialist (informatie en communicatietechnologie), een PTT medewerker, een bankmedewerker en een NS medewerker maakten deel uit van de organisatie.¹²⁰

De veldmedewerkers werden gedurende vele jaren opgeleid om tijdens een bezetting ondergronds te functioneren. Een bezetter zou deze mensen ongetwijfeld als terroristen bestempelen. De opgeleide agenten beschikten over kennis, materialen en technieken om in de ogen van de bezetter subversieve activiteiten te ontplooiën. In feite zijn er in Nederland dus gesanctioneerde terroristen opgeleid.

Uit veiligheidsoverwegingen was er geen controle van buiten de organisatie op de samenstelling van de staf en de gerekruteerde agenten. Op Kamervragen, na de onthulling van het bestaan van de organisatie in 1990, verklaarde minister-president Lubbers dat het heel onpraktisch en erg gevaarlijk zou zijn als de premier iedereen persoonlijk zou moeten laten controleren.¹²¹

¹¹⁷ Engelen, *De Nederlandse stay-behind*, 65.

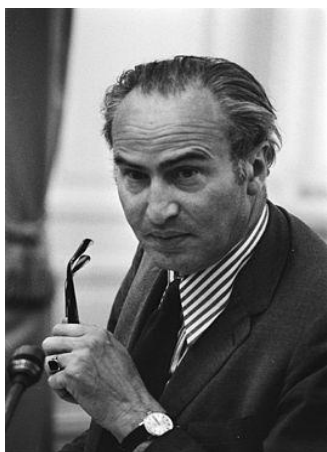
¹¹⁸ Engelen, *De Nederlandse stay-behind*, 65.

¹¹⁹ Mark Traa, *De Russen komen*, 22.

¹²⁰ Vastgesteld door de auteur van deze scriptie als contactman voor enkele agenten. En tijdens instructie van een aantal anonieme agenten door geheel Nederland.

¹²¹ Ganser, 164.

De kleine groep stafleden onderhield persoonlijke contacten, regelmatig vond overleg plaats, meestal werd onder schuilnaam gewerkt. Ook al was de ware identiteit van de deelnemers aan het overleg niet altijd bekend, na korte tijd ontstond er een vertrouwensband tussen gelijkgestemden. Natuurlijk kwam voor en na de bijeenkomsten de wereldpolitiek en de Nederlandse politiek in het bijzonder ter sprake. In 1973 trad het “linkse Kabinet-Den Uyl” aan, het meest progressieve kabinet uit de Nederlandse parlementaire geschiedenis. Het flamboyante PvdA-lid Henk Vredeling was minister van Defensie geworden. Niet iedereen in de staf van de *stay-behind*-organisatie was daar blij mee. Naar eigen zeggen was Vredeling allergisch voor uniformen. De politieke ideeën van de “linkse minister” vonden niet veel weerklank. In 1976 besloot Vredeling naar aanleiding van de Lockheed-affaire dat Prins Bernhard zijn militaire taken moest neerleggen. Prins Bernhard was na de Tweede Wereldoorlog icoon van het voormalig verzet geworden. Ook deze actie werd de minister, die mede eindverantwoordelijk was voor de *stay-behind*, niet in dank afgenomen.

Afbeelding: minister Vredeling

De geheime organisatie beschikte over wapens en contacten in de hoogste nationale politieke en militaire regionen. Ook op internationaal niveau waren er contacten met Amerikanen en Britten. Al deze contacten waren buiten parlementaire controle. Onvrede over binnenlandse ontwikkelingen zou mogelijk tot onbezonnen acties kunnen leiden. In het vorige hoofdstuk van deze scriptie kwamen gesuggereerde en bewezen voorbeelden van ontsporing van *stay-behind*-organisaties ter sprake. Gelukkig is dat in Nederland nooit serieus overwogen. De democratische beginselen stonden niet ter discussie, criminele activiteiten pasten niet in het profiel van Nederlandse *stay-behind*-agenten.

Na het opheffen van de I&O organisatie in 1992 hebben twee gefrustreerde inlichtingenagenten van I zich helaas laten verleiden tot een mislukte chantagepoging van het voedingsmiddelenconcern Nutricia.¹²² Een van de agenten was majoor bij de landmacht maar militairen werden per definitie niet als *stay-behind*-agent bij O gerekruteerd, de agenten maakten dus geen deel uit van de Nederlandse *stay-behind*.

De vraag of er in Nederland mensen tot door de overheid gesanctioneerd terrorisme werd opgeleid kan worden gesteld. Bij terrorisme wordt meestal direct gedacht aan illegale, gewelddadige en onwettige activiteiten met het doel een systeem omver te werpen. Er is in deze scriptie beschreven dat er in Nederland enkele tientallen jaren een organisatie heeft bestaan die, met instemming van de politieke top, mensen opleidde tot activiteiten welke, onder bepaalde omstandigheden, als onwettig, illegaal en zeker gewelddadig zouden zijn bestempeld. De *stay-behind*-organisatie. Een organisatie die na een eventuele gewelddadige bezetting van Nederland door een “vreemde” mogendheid contact met een naar het buitenland uitgeweken staf zou blijven houden. Deze staf zou gaan fungeren als schakel tussen de uitgeweken regering en de in bezet gebied achtergebleven geheime agenten. Door de bezetter zou deze organisatie zeker als terroristische organisatie worden gezien. Een dergelijke organisatie werd door de Nederlandse regering gesanctioneerd en gefinancierd. Gus Martin rubriceert in zijn boek *Understanding terrorism* deelname van de staat aan terrorisme, ook *media-oriented terrorism*, als staatsterrorisme.¹²³ Er zijn genoeg voorbeelden uit de geschiedenis met betrekking tot het gebruik van de term terrorisme. De Duitsers en de Nederlandse collaborateurs noemden de Nederlandse verzetsstrijders terroristen. Nederland betitelde de Indonesische onafhankelijkheidsstrijders als terroristen. President Assad van Syrië noemt de tegenstanders van zijn ondemocratisch bewind terroristen. De Nederlandse I&O organisatie was niet illegaal, zij viel onder de bevoegdheid van de minister-president.

Controle van de organisatie werd formeel door een commissie van de Tweede Kamer uitgevoerd. Rapportage van de activiteiten viel onder de verantwoordelijkheid van de minister-president. Financiële controle werd door de president van de Algemene Rekenkamer persoonlijk gedaan.

¹²² Reformatorisch Dagblad, *Vier en vijf jaar geëist voor affpersen Nutricia*, 2 december 1993, pg. 9.

¹²³ Gus Martin, *Understanding terrorism: challenges, perspectives and issues* (Thousand Oaks 2003), 345-349.

Hoofdstuk 5

Hoe geheim was de Nederlandse *stay-behind*-organisatie? Blijft de noodzaak tot geheimhouding 20 jaar na het beëindigen van de organisatie?

Al eerder is in deze scriptie opgemerkt dat het toch heel bijzonder is dat de organisatie tientallen jaren buiten beeld is gebleven. Pas in 1980 vertoonde het geheime bolwerk barsten toen in het Limburgse Heijthuisen op 4 april de al beschreven vondst van een wapendepot werd gedaan. De wapenvondst in de Wieringermeerpolder 1966 kon nog onder de mat worden geschoven. Kees Kalkman schrijft in 1989 over deze vondst: ‘Over deze vondst is ons niets bekend. Het blijft stil tot 1980.’¹²⁴ Het is goed om vast te stellen dat in 1980, dus veertien jaar later, de vondst nog eens wordt vermeld zonder dat er in de pers in 1966 veel aandacht aan werd besteed. In Noorwegen zijn in 1973 en 1978 wapenarsenalen ontdekt. Toen de ontdekking, welke in 1973 door een meisje in de bergen werd gedaan, bekend werd gemaakt probeerden ook de Noren de zaak af te doen met “een wapenvondst uit de Tweede Wereldoorlog”, werden regionale kranten onder druk gezet om er niet over te schrijven. Pas bij de tweede ontdekking in 1978 gaf de Noorse minister van Defensie Hansen toe dat de wapens bestemd waren voor *stay-behind*. Vreemd genoeg werd het snel stil rond de geheimzinnige vondsten.¹²⁵

Onderzoek in diverse krantenarchieven over de periode 1960 tot 1980 levert geen match op met een mogelijke geheime *stay-behind*-organisatie. De archieven van *Trouw*, *de NRC*, *Vrij Nederland* en *De Telegraaf* bevatten in dat tijdvak geen artikelen welke het bestaan van een dergelijke geheime organisatie suggereren. Kernwoorden waaronder in de archieven is gezocht zoals wapenvondst, *stay-behind*, geheime zender en geheime agenten leveren tot 1980 geen link naar *stay-behind*. Het ligt voor de hand dat als er al ooit in een lokale krant een artikel over spionage en geheime acties zou zijn verschenen concurrerende media onmiddellijk zulke verhalen zouden hebben opgepakt. Een krantenartikel over een nieuw spannend onderwerp trekt altijd ruime aandacht. Wapenvondsten uit de afgelopen Tweede Wereldoorlog en niet gestaafde spionageverhalen waren geen voorpaginanieuws.

¹²⁴ VD AMOK Anti-Militaristisch Onderzoeks Kollege 2, (1989) 13.

Kees Kalkman, ‘Wapens voor Nederlandse kontra’s’.

¹²⁵ Dagblad *De Volkskrant*, 20 juli 1980. Cees van der Wel, ‘Project van aantal geheime diensten. Noorwegen kent al langer mysterieuze wapendepots.’

In de Handelingen van de Tweede Kamer wordt in deze periode wel over geheime diensten, BVD (Binnenlandse Veiligheid Dienst) en spionage gerept maar er is geen sprake van *stay-behind*. Het feit dat er tot 1980 niet over *stay-behind* in Nederland werd geschreven wil natuurlijk niet zeggen dat er nergens iets over de organisatie bekend was. Buitenlandse inlichtingendiensten waren ook in Nederland actief. Een groot deel van de “geheime” informatie werd door buitenlandse agenten verkregen uit openbare bronnen zoals kranten, tijdschriften en vakbladen. Een aandachtig lezer zou uit de wapenvondsten in en na 1966 iets kunnen distilleren.

Door alle opgeleide agenten werd regelmatig zend- en ontvangstverbinding met de basis in de Verenigde Staten of Engeland gemaakt. Zeker in de eerste jaren was er kans op het uitpeilen van de zender en het onderscheppen van berichten. De inhoud van de berichten was echter door het gebruikte codesysteem niet te ontcijferen. Zenden op onregelmatige tijden, op verschillende frequenties maakte de kans op onderscheppen door een Oostblokstatie klein maar niet onmogelijk. Ook werden de illegale uitzendingen soms door een Nederlands marineafsluisterstation in Eemnes gepeild. Een “goede” medewerker bij het station seinde een hem bekende medewerker bij de BVD in. Verdere navraag is nooit gedaan.¹²⁶ Gedurende een lange periode vonden er in Europa, ook in Nederland, acties plaats waar Oostbloklanden in waren geïnteresseerd. Nederlandse stafmedewerkers en agenten maakten buitenlandse reizen onder gefingeerde namen. Zij beschikten over een origineel Nederlands paspoort op de gefingeerde naam.

In heel Europa waren honderden mensen direct of indirect bij *stay-behind*-organisaties betrokken. Ganser meldt dat in 1976 in Duitsland Heidrun Hofer, een secretaresse van de Duitse geheime dienst de BND (Bundesnachrichtendienst), is gearresteerd. Zij heeft geheimen over de Duitse *stay-behind* doorgegeven aan haar man die spion voor de KGB, de Sovjet geheime dienst, was.¹²⁷ Het is de moeite waard om nader onderzoek te doen om vast te stellen of er in de Oostbloklanden iets bekend was over de Nederlandse *stay-behind*-organisatie. Een onderzoek in de archieven van de Oost-Duitse veiligheidsdienst (de STASI) in Berlijn levert mogelijk informatie. Het is logisch dat eventueel uitgelekte geheimen niet door de ontdekkers zouden zijn geëtaleerd.

¹²⁶ Interview van de auteur in november met het hem bekende toenmalige hoofd verbindingen van de Nederlandse *stay-behind*-organisatie.

¹²⁷ Ganser, 254.

De Nederlandse agent die in 1990 zijn verbazing uitspraak over het jarenlang ongestoord werken, had absoluut niet de garantie dat alles voor iedereen geheim was. Ook de opmerking van Engelen die in de laatste alinea van hoofdstuk twee van deze scriptie wordt geciteerd moet in dit licht worden geplaatst.

Hoe lang moet een geheim geheim blijven? De vraag of geheimhouding na het beëindigen van de organisatie in 1992 moet worden gehandhaafd is in 2012 nog steeds actueel. Agenten en staf hadden geheimhoudingsplicht. Het lijkt vanzelfsprekend dat een belofte tot geheimhouding in principe niet tijdgebonden is. Met de geheime medewerkers aan de organisatie was afgesproken dat de anonimiteit gehandhaafd zou worden, dat gold niet voor alle verantwoordelijken- politici, hoge ambtenaren en leidinggevende functionarissen.¹²⁸ Na de onthullingen in 1990 was er grote belangstelling van journalisten, onderzoekers en politici voor geheime diensten ontstaan. Geheim was de organisatie beslist niet meer. Journalisten en politici probeerden allerlei geheimen te ontrafelen.

Al eerder is vastgesteld dat niet alle publicaties die verschenen op feiten waren gebaseerd. Vanuit de organisatie bleef het stil, ieder hield zijn mond. Langzamerhand ebde de belangstelling na verloop van tijd weer weg. Na het opheffen van de organisatie tussen 1992 en 1994 leek het hoofdstuk *stay-behind* afgesloten. Op 7 april 2005 verstuurde minister-president Balkenende een door hem en de minister van Defensie Kamp ondertekende brief aan ‘de medewerkers van de in 1992 opgeheven Clandestiene Organisatie in Nederland’.¹²⁹ In deze brief wordt melding gemaakt van het geheime onderzoek naar *stay-behind* door Dick Engelen. ‘Wij zijn voornemens het Institutioneel onderzoek op korte termijn openbaar te maken. De redenen daarvoor zijn dat door openbaarmaking recht wordt gedaan aan het bestaan, de rol en het belang van de Nederlandse *stay-behind*-organisaties en de medewerkers daarvan. Daarnaast wordt op deze wijze verantwoording afgelegd over een belangrijk onderdeel van overheidshandelen.’ Ook wordt in de brief vermeld dat openbaarmaking bijdraagt aan een zorgvuldige geschiedschrijving. Engelen stelde vast dat persoonsgegevens die van belang zijn zich in het geheime archief van het Kabinet van de minister-president bevonden.

¹²⁸ Engelen, 12.

¹²⁹ Nationaal Archief Den Haag, *Ministerie van Algemene Zaken*, brief Den Haag 7 april 2005, 05G473905.

In hoofdstuk 2 is de vernietiging in 1992 van vrijwel het gehele archief met betrekking tot de organisatie vermeld. Pas in 1996 kwam dit ter sprake. ‘De Minister van Defensie heeft bij brief van 13 oktober 1996 de Vaste Commissie voor Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten op de hoogte gesteld van de illegale vernietiging. Maatregelen tegen de betrokkene zijn wel overwogen maar niet uitgevoerd.’¹³⁰ Het dagblad *Trouw* meldt op 16 juli 1998

‘Topambtenaar ontkent vernietigen archief.’ De voormalige topambtenaar R. J. Hoekstra houdt vol dat de omstreden archieven helemaal niet zijn vernietigd, ze zijn volgens hem keurig bewaard gebleven op microfiche. Over de archieven was een politieke rel ontstaan. Premier Kok had in 1996 moeten toegeven dat de archieven weg waren. Een parlementaire commissie had in 1998 een onderzoek naar deze affaire afgerond.

De commissie maakte Hoekstra, destijds secretaris-generaal van Algemene Zaken en inmiddels lid van de Raad van State, zware verwijten. Het archief had nooit vernietigd mogen worden. Pogingen van de rijksarchivaris om het destructieve werk van Hoekstra te stoppen, werden door de invloedrijke topambtenaar gestuit. PvdA-Kamerlid Valk, voorzitter van de parlementaire commissie, reageerde verbaasd op de ontkenning van de vernietiging.

Inderdaad was een zeer klein deel van het archief op microfilm gezet maar dat was van zeer slechte kwaliteit. De bulk van het archief was verdwenen. ‘De financiële administratie is vernietigd, de rapportages waaruit kan worden afgeleid welke activiteiten men heeft ondernomen, het is er niet meer. Je kunt rustig zeggen dat het over het algemeen structureel is vernietigd’ aldus Valk. Hoekstra was ambtelijk tekortgeschoten. In het krantenartikel wordt gesuggereerd dat in het archief van de geheime dienst informatie te vinden zou zijn geweest over bijvoorbeeld: het *Englandspiel* in de Tweede Wereldoorlog, de contacten met Suriname en de verzetsorganisatie *Gladio* die in geval van oorlog in actie zou moeten komen.¹³¹

De vraag waarom er zoveel vernietigd werd bleef onbeantwoord.

In 2006 vatte de redactie van het KRO televisieprogramma *Reporter* het plan op om een reportage te maken over de Nederlandse *stay-behind*. Aanleiding waren geruchten over een wapenroof en mogelijke betrokkenheid van de Nederlandse *Gladio* bij deze zaak. Een onderzoek in archieven en publicaties werd gestart. Op 29 september 2006 heeft KRO-journalist Jos Slats bij het ministerie van Defensie en het ministerie van Algemene Zaken een verzoek gedaan om medewerking bij het onderzoek. Slats wilde een aantal archiefstukken met betrekking tot de in 1992 opgeheven *stay-behind*-organisatie inzien.

¹³⁰ Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Tweede Kamer*, vergaderjaar 1997-1998, 25809 nrs. 4-5, blz. 29-30.

¹³¹ Dagblad *Trouw*, 16 juli 1998. ‘Topambtenaar ontkent vernietigen archief’.

Er werd een beroep gedaan op de Wet openbaarheid van bestuur (Wob). Op 2 februari werd hem medegedeeld dat van alle gevraagde documenten er slechts één ter inzage was. Tegen deze beslissing werd door Slats op 7 februari een bezwaarschrift ingediend. Op 15 maart 2007, daags na het verstrijken van de bezwaartermijn, heeft de Wob-functionaris van Algemene Zaken laten weten dat het archief was overgebracht naar het Nationaal Archief. Slats werd verteld dat op de gevraagde stukken een beperking aan de openbaarheid berust voor een periode van 75 jaar. Slats nam hier geen genoegen mee, zijn bezwaarschrift werd ter behandeling voorgelegd aan de Commissie advisering bezwaarschriften Defensie. In een hoorzitting van de commissie werd Slats namens de KRO gehoord, oeverloos veel correspondentie volgde.¹³²

Tenslotte werd over 21 van de 28 gevraagde documenten beslist. In een brief van 4 april 2007 werd dit medegedeeld. Er werden 6 documenten geheel openbaar, 6 andere werden openbaar in geanonimiseerde vorm, 4 documenten werden gedeeltelijk openbaar en 5 documenten bleven geheim.¹³³ Zoals van goede journalisten verwacht mag worden bleven de KRO-journalisten speuren. Er werd een link gelegd met de arrestatie in 1991 van de criminelen Sam Klepper en John Mieremet. Bij hen werden illegale wapens aangetroffen, mogelijk afkomstig van de roof van wapens van *Gladio*. De journalisten zagen kans om ex-medewerkers te interviewen, zij maakten suggestieve opnames. Veel spannende elementen maakten het mogelijk een mooie reportage te maken. Geheime dienst *Gladio*, geheime operaties, wapenroof, illegale wapenhandel, gesjoemel met geld, competentiestrijd in de geheime organisatie, landelijk bekende criminelen en doofpotacties van de Nederlandse overheid stonden garant voor een spraakmakende reportage.

Begin 2007 namen de journalisten contact op met de Universiteit Utrecht. Dr. Beatrice de Graaf was docentonderzoekster aan de Universiteit. Zij deed ondermeer onderzoek naar de geschiedenis van de Koude Oorlog en de rol van inlichtingen- en veiligheidsdiensten in die oorlog. In 2004 promoveerde zij bij professor Hellema. Haar proefschrift behandelt de rol van kerken en de vredesbeweging in de relatie tussen Nederland en de DDR.¹³⁴ Bijna twee jaar verbleef zij voor haar onderzoek in Berlijn, waar zij onderzoek deed in de archieven van de Oost-Duitse veiligheidsdienst (*STASI*). Het lag voor de hand dat de journalisten bij De Graaf navraag deden.

¹³² Correspondentie in het bezit van de KRO.

¹³³ Nationaal Archief Den Haag, brief van 4 april 2007, ministerie van Defensie Directie Voorlichting en Communicatie. Aan KRO reporter J. Slats. Kenmerk V2007009257.

¹³⁴ Beatrice de Graaf, *Over de muur: de DDR, de Nederlandse kerk en de vredesbeweging* (Amsterdam 2004).

De schrijver van deze scriptie is in 2004 begonnen aan een studie geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht. In 2006 werd contact gezocht met Beatrice de Graaf, er werd naar de mogelijkheid tot onderzoek in de STASI-archieven gevraagd. Nieuwsgierigheid over mogelijke aanwezigheid van notities met betrekking tot de Nederlandse *stay-behind*-organisatie waren de reden tot dit verzoek. Betrokkenheid bij de geheime organisatie bleef niet verborgen voor haar. Toen de journalisten Beatrice de Graaf benaderden voor informatie over *stay-behind* opperde zij haar bekendheid met een student, een ex-medewerker van de Nederlandse *stay-behind*. Medewerking aan een interview over de organisatie werd door de journalisten voorgesteld. Na enige aarzeling in verband met het schenden van geheimhouding werd besloten dat een anoniem gesprek geen kwaad kon. De journalisten vertelden dat de reportage vrijwel voltooid was, medewerking was niet van essentieel belang. De reportage van twintig minuten zou binnenkort op televisie verschijnen.

De reportage die tot stand was gekomen gaf een sterk vertekend beeld van de Nederlandse *stay-behind*-organisatie. Illegale wapenhandel, gesjoemel met geld en competentiestrijd binnen de leiding waren belangrijke elementen in de reportage. De rol van de vele betrokken agenten en medewerkers werd onvoldoende belicht. De Nederlandse organisatie had beter verdiend. Ex-agenten die deze uitzending op televisie zouden zien zouden de indruk krijgen dat zij jarenlang hadden deelgenomen aan een organisatie met criminele contacten. Een correctie op de voorgenomen uitzending leek noodzakelijk. Medewerking aan het programma werd toegezegd, zodat er een wat meer compleet beeld in de reportage zou komen. De uitzending werd verdaagd zodat er meer huiswerk gedaan kon worden.

Het leek verstandig om de voormalige contactman bij de organisatie te informeren. Het resultaat was een verzoek om naar Den Haag te komen. Met nadruk werd daar aangeraden geen medewerking aan de reportage te verlenen. Geheimhouding was ook na twintig jaar van groot belang. Steekhoudende argumenten werden niet aangedragen. Op een opmerking dat het niet juist leek dat ex-agenten na twintig jaar een organisatie op televisie zouden zien verschijnen welke in een twijfelachtig daglicht stond, een organisatie waar zij zich tientallen jaren belangeloos voor hadden ingespannen, werd niet ingegaan. Het negatieve advies in Den Haag werd niet opgevolgd. Enkele agenten en medewerkers van de voormalige *stay-behind* werden door de journalisten benaderd voor een interview, zij kwamen letterlijk in beeld, allen geloofden in het nut en de noodzaak van de organisatie.

Natuurlijk hadden zij verteld geen bezwaar tegen uitzending te hebben. Het resultaat is een complete reportage van vijftig minuten op 9 september 2007 geworden. Kort voor en na de uitzending zijn enkele mensen die in de reportage hebben “opgetreden” telefonisch benaderd, problemen hebben zich niet voorgedaan. Voor een onderzoek naar geheimhouding van de organisatie zijn in mei 2010 vier agenten/medewerkers door de auteur van deze scriptie bezocht.¹³⁵ Allen hadden geen enkel probleem met het schenden van de geheimhouding, men zag het als een wat verlate vorm van openbare waardering.

Op 9 september 2007 verscheen de reportage *Reporter* over de Nederlandse *stay-behind* op de televisie. De uitzending had wel gevolgen. Op 11 november stelden de Kamerleden Fred Teeven en Arend Jan Boekestijn (beiden VVD) elf vragen aan minister-president Balkenende, aan de ministers Hirsch Balin (Justitie) en Van Middelkoop (Defensie).¹³⁶ Ook het Kamerlid Van Velzen (SP) stelde aan dezelfde ministers tien vragen.¹³⁷ De vragen hadden betrekking op het al dan niet nog steeds bestaan van een *stay-behind*-organisatie. Wat is er gebeurd met de wapens en is er onderzoek gedaan naar de gestolen wapens in de Scheveningse Bosjes? Bestaan er thans nog wapendepots? Wat is er gebeurd met de archieven? Zijn er nog financiële middelen? Bestonden er zwarte lijsten van mensen die in geval van oorlog zouden moeten worden geliquideerd? Uit de verklaring van de minister-president bleek dat ontkenning en totale geheimhouding niet meer aan de orde waren. Wel werd vastgesteld dat veel informatie uit 1980 en 1983 plotseling verdwenen was. Op enkele vragen moest de regering daarom het antwoord schuldig blijven. Enkele vragen hadden betrekking op financiële zaken. *Reporter* had vastgesteld dat er nog ver na de opheffing van de dienst financiële fondsen aanwezig waren en dat er jaarlijks betalingen plaats vonden. Op de vraag of er nog een reservefonds was dat het mogelijk maakte om de organisatie weer te activeren werd ontkennend geantwoord. Wel werd vermeld dat er jaarlijks omstreeks 400.000 euro aan oud-medewerkers of hun nabestaanden als pensioen buiten de belastingdienst om werd uitgekeerd. Het betrof circa 40 personen. ‘De controle wordt door de president van de Algemene Rekenkamer persoonlijk gedaan onder strikte regels van geheimhouding. Er zijn geen rapporten van de Algemene Rekenkamer.’¹³⁸

¹³⁵ De namen van de betrokkenen zijn uiteraard bij de auteur van deze scriptie bekend, en na te vragen. Het voegt niets wezenlijks toe om de namen in deze noten te vermelden.

¹³⁶ Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer*, 11 september 2007, vraagnummer, 2060725030.

¹³⁷ Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer*, vraagnummer 2060725260.

¹³⁸ Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer*, kamerstuk 2070805640, 29-1-2007.

De ministers gaven antwoord op de vragen, de vragenstellers leken tevreden.¹³⁹ Er waren geen feiten boven water gekomen waar geen begrip voor op te brengen was. Het parlement heeft niet aangedrongen op het instellen van een onderzoekscommissie of een parlementaire enquête. De verklaring van Lubbers in 1990 dat er nooit buitenlands toezicht op de Nederlandse organisatie is geweest, bleef van kracht.

In oktober 2008 schreef de auteur van deze scriptie een essay in het kader van de cursus “terrorisme” van de Universiteit Utrecht. De rol van de Nederlandse *stay-behind* werd besproken.¹⁴⁰ Docenten waren Isabelle Duyvesteyn en Giliam de Valk. De docenten maakten de opmerking dat dit mogelijk een aardig artikel voor het tijdschrift *Militaire Spectator* zou zijn. Het artikel werd opgestuurd met een verzoek tot plaatsing. Een week later belde een redactielid van het tijdschrift, een generaal b.d. , met de mededeling dat het stukje niet geplaatst kon worden, afspraken over geheimhouding waren kennelijk de oorzaak.

Twintig jaar na de opheffing van de organisatie is misschien het moment aangebroken om iets minder krampachtig te doen over geheimhouding. Van de vijand uit het Oosten is weinig dreiging over gebleven. Openheid met betrekking tot de beëindiging en de afwikkeling van de lopende zaken van de organisatie zou veel ongefundeerde speculaties voorkomen. Vast staat dat er ook na de beëindiging van de organisatie in 1992 nog een financiële reserve aanwezig is gebleven. Als beheerder van deze financiën trad de Stichting Quia Op(p)ortet op. De secretaris-generaal van Algemene Zaken kan als afwikkelingsautoriteit van de dienst over de periode 1993-2002 goed inzicht geven in de financiële gang van zaken. In het archief van Algemene Zaken kunnen stukken betreffende financiële zaken openheid verschaffen.¹⁴¹

¹³⁹ Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer*, kamerstuk 29-01-2008, Antwoord op Kamervragen over ‘de operatie Gladio,’ gesteld in brief 2070805640 d.d. 29 november 2007.

¹⁴⁰ Artikel cursus Terrorisme, Herman Schoemaker. ‘Is er in Nederland, na de Tweede Wereldoorlog, door de overheid gesanctioneerd terrorisme bedreven?’ (Universiteit Utrecht oktober 2008).

¹⁴¹ Nationaal Archief Den Haag, *Archief Algemene Zaken*, stukken betreffende de financiële verantwoording van de Stichting Quia Op(p)ortet over 19990-1994 en 2001, alsmede financiële voorzieningen voor het geval van activering van de dienst. 1992-2002. 98.31.2 inv. nr. 12415.
Nationaal Archief den Haag, *Archief Algemene Zaken*, overeenkomst tussen Stichting Quia Op(p)ortet en de Secretaris Generaal van het ministerie van Algemene Zaken betreffende overdracht en overname van activa en passiva in het kader van de opheffing van de dienst, met concepten en kopieën 1993. 98.31.2 inv. nr. 12416.

Conclusie

De Nederlandse geheime *stay-behind*-organisatie, die na de Tweede Wereldoorlog is opgebouwd, heeft tot de opheffing in 1992 tientallen gemotiveerde mensen opgeleid om tijdens een mogelijke bezetting van Nederland door een “vreemde” mogendheid georganiseerd verzet mogelijk te maken.

Het spreekt voor zich dat een dergelijke organisatie voor de mogelijke bezetter geheim zou moeten blijven, ook tijdens de opbouw van de organisatie. Bij de organisatie waren in de loop der jaren honderden mensen direct of indirect betrokken. Tot 1990 was het bestaan van een Nederlandse *stay-behind*-organisatie een goed bewaard geheim. Tientallen agenten maakten gedurende vele jaren geheime gecodeerde radioverbindingen met een buitenlandse basis. De *stay-behind*-agenten waren al die jaren behoorlijk voor hun moeilijke en gevaarlijke taak opgeleid door Nederlandse instructeurs die gebruik maakten van kennis en techniek van NAVO-partners. Er werd beschikt over moderne technieken en apparatuur. Via radioverbinding met de naar het buitenland uitgeweken staf kon men beschikken over van te voren geprepareerde bergplaatsen met noodzakelijke voorraden in het bezette gebied. Informatie van en naar het bezette gebied zou via de staf gebeuren.

Na de Tweede Wereldoorlog is Nederland een bezetting gespaard gebleven. De effectiviteit van de geheime organisatie is nooit in de praktijk getest. Heel veel oefeningen zijn vele jaren tijdens de opleiding van geheime agenten uitgevoerd en geanalyseerd. Honderden radioverbindingen met het buitenland zijn gemaakt en geanalyseerd. De agenten waren goed opgeleid en van moderne middelen voorzien. De staf heeft kans gezien om een adequate organisatie op te bouwen.

Ervaringen die de grondleggers van de Nederlandse organisatie in de Tweede Wereldoorlog hadden opgedaan zorgden voor absoluut wantrouwen ten opzichte van buitenstaanders. Infiltratie was een reëel gevaar. Toch kan een effectieve moderne *stay-behind*-organisatie moeilijk geheel zelfstandig opereren. In geval van oorlog zouden de staf en de verbindingen vanuit het buitenland moeten opereren. Voorbereiding zonder hulp en medewerking van bevriende landen was vrijwel onmogelijk. Ontwikkeling van moderne verbindingsapparatuur en nieuwe codetechnieken werd door de Engelsen en Amerikanen gedaan. NAVO-partners zoals Nederland konden gebruik maken van deze *know how*. Zorgvuldig hebben de Nederlanders beïnvloeding van buiten vermeden.

Internationale contacten beperkten zich tot techniek en procedures. Politieke beïnvloeding door Amerikanen of andere NAVO-partners zoals die in andere *stay-behind*-organisaties in Europa is vastgesteld is in Nederland niet aangetoond. De Nederlandse *stay-behind* heeft zich niet, zoals de Italiaanse *Gladio*, met de politiek bemoeid.

De geheime organisatie bleef lange tijd echt geheim. In Nederland heeft de “geheime” inlichtingendienst onderdak geboden aan de *stay-behind*-organisatie. De Nederlandse Inlichtingendienst verschafte de *stay-behind*-organisatie een prima alibi, het bestaan van een *stay-behind*-organisatie bleef daardoor lange tijd een goed bewaard geheim. Naspeuringen van buitenstanders verzandden jarenlang in onbeantwoorde vragen op het terrein van de Inlichtingendienst. Het werd in het algemeen geaccepteerd dat een inlichtingendienst in het geheim moet opereren. De staf beschikte over uitstekende contacten binnen de Nederlandse overheid en het bedrijfsleven. Gebrek aan loyaliteit en geheimhouding was tot 1990 niet aan de orde. Per definitie is controle op een geheime gewapende organisatie uiterst moeilijk. Efficiënte controle wordt bemoeilijkt door gebrek aan openheid en het gemis aan rapportage van de activiteiten. Geheimhouding na de opheffing van de organisatie en gebrek aan informatie hebben geleid tot wilde speculaties. De noodzaak tot geheimhouding na 20 jaar lijkt niet reëel.

De speculaties over activiteiten van de Nederlandse organisatie werden pas gevoed toen de organisatie na 1990 in beeld kwam door onthullingen met betrekking tot buitenlandse organisaties. In tegenstelling tot andere Europese landen zijn in Nederland connecties met illegale of criminele organisaties nooit buiten de sfeer van suggesties en verdachtmakingen gekomen. Ontsporingen binnen de *stay-behind*-organisatie zijn niet in Nederland vastgesteld.

Literatuur

- Beckum P. van, *Oranjestad*, (Naarden 1992).
- Colby, W., *Honorable Men, My life in the CIA* (New York 1978).
- Dessing, Agnes, *Tulpen voor Wilhelmina. De geschiedenis van de Engelandvaarders*. (2004 Baarn).
- Engelen, Dick, *De Nederlandse stay-behind-organisatie in de Koude Oorlog 1945-1992*. (Rijksarchiefdienst 2005) PIVOT-rapport 166.
- Engelen, Dick, 'Lessons learned' *Militaire Spectator* 174 (oktober 2005).
- Graaff, Bob de en Cees Wiebes, *Villa Maarheeze: de geschiedenis van de inlichtingendienst Buitenland* (Den Haag 1998).
- Graaff, Bob de en Cees Wiebes, *Gladio der vrije jongens: een particuliere geheime dienst in Koude Oorlogstijd* (Den Haag 1992).
- Ganser, Daniele, *NATO's secret armies, Operation Gladio and Terrorism in Western Europe* (Londen 2005).
- Graaf, Beatrice de, *Over de muur: de DDR, de Nederlandse kerk en de vredesbeweging* (Amsterdam 2004).
- Greenwood, Sean, *Britain and the Cold War, 1945-91* (Londen 2000).
- Gubbins, Colin, 'Resistance Movements in the War', *Journal of the Royal United Service Institution*, 93 (1948).
- Gijssels, H. , *Netwerk Gladio* (Leuven 1991).
- Hellema, Duco, *Buitenlandse politiek van Nederland* (Utrecht 2006).
- Hitchcock, William L. *France Restored: Cold War Diplomacy and the Quest for Leadership in Europe* (Londen 1998).
- Hofland, H.J.A., 'Duurste miskoop', Weekblad *De Groene Amsterdammer* 22-04-2009 nr. 17.
- Martin, Gus, *Understanding terrorism: challenges, perspectives and issues* (Thousand Oaks 2003).
- Rep, Jelte, *Englandspeel: spionagetragedie in bezet Nederland 1942-1944* (Bussum 1978).
- Traa, Mark, *De Russen komen! Nederland in de Koude Oorlog* (Amsterdam 2009).
- Westing, Marleen van, *De kinderen van Putten: de razzia en de gevolgen* (Amsterdam 2008).
- Willems, Jan, *Gladio, EPO dossier* (Berchem 1991).
- Young, John W. , *France, the Cold War and the Western Alliance, 1944-49: France foreign policy and post-war Europe* (Londen 1990).

Kranten en tijdschriften

Dagblad *Trouw*, 'Atoomaanval op Nederland' 29 augustus 2006.

Dagblad *Vrij Nederland*, 21 juni 1980, artikel Igor Cornelissen.

Dagblad *Vrij Nederland*, 21 juni 1980 Igor Cornelissen, 'Zeven Nederlanders weten waarom er wapens liggen verborgen op het landgoed De Bedelaar in Limburg.'

De Telegraaf 'Gladio, geheim leger dat zeker geen rechtse militaire coup beraamt', 17 november 1990, T19.

Reformatorisch Dagblad, *Vier en vijf jaar geëist voor afpersen Nutricia*, 2 december 1993, pg. 9.

Dagblad *De Volkskrant*, 20 juli 1980. Cees van der Wel, 'Project van aantal geheime diensten. Noorwegen kent al langer mysterieuze wapendepots.'

De Volkskrant, 22 november 1990, 'Diefstal van wapens uit depot Gladio stilgehouden.'

Het Parool, 21 november 1990, 'Mogelijk ook wapens O en I in Den Haag.'

VD AMOK Anti-Militaristisch Onderzoeks Kollege 2, (1989) 13.

Kees Kalkman, 'Wapens voor Nederlandse kontra's'.

Dagblad *Trouw*, 16 juli 1998. 'Topambtenaar ontkent vernietigen archief'.

Dagblad *De Volkskrant*, 27 juni 1980, 'Van der Spek zet onderzoek wapens voort.'

Dagblad *NRC* 22 september 1983, 'Geheim wapendepots.'

Dagblad *De Volkskrant*, 6 oktober 1983, 'Geheim wapendepot Rheden was van de Nederlandse staat.'

Dagblad *Het Parool*, 13 april 1985, 'Onvoldoende zicht op de speurders van De Ruiter.'

Archieven

Brief van 13 november 1990 aan de voorzitter van de Tweede Kamer.

Tweede Kamer, vergaderjaar 1990-1991, 21895 nr. 1.

Tweede Kamer vergaderjaar 1997-1998, 13-5-1998 nr. KST29423-5 kenmerk 25809, nr.5, hoofdstuk 3.4

Nationaal Archief, Den Haag, *Archief Kabinet minister van Defensie*. (2.03.01) inv.nr. 12406

Nationaal Archief Den Haag, *Geschiedenis van de sectie Algemene Zaken*, 62.

Nationaal Archief Den Haag, *Archief Algemene Zaken*, stukken betreffende de financiële verantwoording van de Stichting Quia Op(p)ortet over 19990-1994 en 2001, alsmede financiële voorzieningen voor het geval van activering van de dienst. 1992-2002. 98.31.2 inv. nr. 12415.

Nationaal Archief den Haag, *Archief Algemene Zaken*, overeenkomst tussen Stichting Quia Op(p)ortet en de Secretaris Generaal van het ministerie van Algemene Zaken betreffende overdracht en overname van activa en passiva in het kader van de opheffing van de dienst, met concepten en kopieën 1993. 98.31.2 inv. nr. 12416.

Nationaal archief, *Geschiedenis van de sectie Algemene Zaken*, Hoofdstuk VII, blz. 112.

Nationaal Archief, *Brieven Luitenant-generaal Hasselman* (2.03.01).inv. nr. 12386.

Nationaal Archief, *Geschiedenis van de sectie Algemene Zaken*, 91.

Nationaal Archief Den Haag, *Map met krantenknipsels*, toegangsnummer 2.03.01 inventaris nr. 12405.

Nationaal Archief Den Haag, *Ministerie van Algemene Zaken*, brief Den Haag 7 april 2005, 05G473905.

Nationaal Archief Den Haag, brief van 4 april 2007, ministerie van Defensie Directie Voorlichting en Communicatie. Aan KRO reporter J. Slats. Kenmerk V2007009257.

Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer, vergaderjaar 190-1991*, vragen aanhangsel 122.

Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer, vergaderjaar 1990-1991*, brief met bijlage van 13 november 1990 aan de voorzitter van de Tweede Kamer, 21895 nr.1.

De Koninklijke Bibliotheek, *Handelingen Tweede Kamer*, vergaderjaar 1979-1980, brief van 23 april 1980 aanhangsel A1135.

De Koninklijke Bibliotheek, *Handelingen Tweede Kamer*, vergaderjaar 1982-1983, aanhangsel 150.

De Koninklijke Bibliotheek, *Handelingen Tweede Kamer*, vergaderjaar 1984-1985, 18895, nr.1.

Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Tweede Kamer*, vergaderjaar 1997-1998, 25809 nrs. 4-5, blz. 29-30.

Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer*, 11 september 2007, vraagnummer, 2060725030.

Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer*, vraagnummer 2060725260.

Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer*, kamerstuk 2070805640, 29-1-2007.

Koninklijke Bibliotheek Den Haag, *Handelingen van de Tweede Kamer*, kamerstuk 29-01-2008, antwoord op Kamervragen over ‘de operatie Gladio,’ gesteld in brief 2070805640 d.d. 29 november 2007.

Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, 189344, collectie Televisie Journaal.

Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, 39371, collectie Televisie Actualiteiten.

(Universiteit Utrecht oktober 2008).

Artikel cursus Terrorisme, Herman Schoemaker. ‘Is er in Nederland, na de Tweede Wereldoorlog, door de overheid gesanctioneerd terrorisme bedreven?’

Internet

www.Google, *Gladio, de Stay Behind organisatie in Nederland*. 21-9-2012.

[www.reporter.kro.nl.Gladio](http://www.reporter.kro.nl/Gladio). Televisie KRO reportage 9 september 2007 op Nederland 2.

www.cryptomuseum. *Harpoon*. Uitgebreide beschrijving 6 april 2013,

Wikipedia, november 2012. ‘Lijst van lidstaten van de NAVO’,

België, Canada, Denemarken, Frankrijk, IJsland, Italië, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Portugal,

Verenigd Koninkrijk, Verenigde Staten, Griekenland, Turkije en West-Duitsland.

